

Normalisatie, sociale druk en zelfregulering:

Aukelien Weverlings In alle steden en *Auke Hulsts Slaap zacht,*
Johnny Idaho in het licht van Foucaults concept van biopolitiek

Master Thesis

1e lezer: Dr. Bram Ieven

2e lezer: Prof. dr. Yra van Dijk

MA Moderne Nederlandse Letterkunde

Geesteswetenschappen

Universiteit Leiden

Woordenaantal: 22920 excl. bibliografie

23 juni 2021

Koen van Brussel

S2452324

Inhoudsopgave

Inleiding	2
1 Theoretisch kader	4
1.1 Genre	4
1.1.1 Genre en speculatieve fictie	4
1.1.2 Een betere wereld, de utopie	5
1.1.3 Een slechtere wereld, de dystopie	7
1.1.4 Het genre in Nederland	9
1.2 Biopolitiek	9
1.2.1 Origine	9
1.2.2 Foucaults biopolitiek	10
1.2.3 Het lichaam, volgbaar en bruikbaar	12
1.2.4 Disciplinaire macht	13
1.2.5 Biomacht	14
1.2.6 Biopolitiek en het genre van de roman	16
1.3 Methode	17
1.4 Samenvatting van de inhoud van de analyseobjecten	19
1.4.1 In alle steden, Aukelien Weverling, 2017	19
1.4.2 Slaap zacht, Johnny Idaho, Auke Hulst, 2015	20
2 Analyse	22
2.1 Hoe het lichaam op zijn plaats blijft	22
2.1.1 In alle steden	23
2.1.2 Slaap zacht, Johnny Idaho	26
2.2 Hoe het lichaam bruikbaar blijft	28
2.2.1 In alle steden	29
2.2.2 Slaap zacht, Johnny Idaho	33
2.3 Hoe het lichaam onder controle blijft	37
2.3.1 In alle steden	38
2.3.2 Slaap zacht, Johnny Idaho	40
2.4 Hoe het lichaam zich verzet	44
2.4.1 In alle steden	45
2.4.2 Slaap zacht, Johnny Idaho	48
Conclusie	51
Bibliografie	54

Inleiding

“Big Brother hangt overal in China camera's met gezichtsherkenning op”, zo kopt de Trouw het artikel waarin de opmars van gezichtsherkenning in China besproken wordt (Vervaeke, 2018). Opvallend aan deze titel is de directe verwijzing naar Big Brother, refererend aan de beroemde dystopische roman *Nineteen Eighty-Four* van George Orwell (1949) waarin de staat de bevolking controleert door middel van teleschermen. Het gebruik van “Big Brother” om te spreken over de camera's met gezichtsherkenning zorgt voor een negatieve connotatie doordat de totalitaire staat uit de dystopische roman opgeroepen wordt. Het artikel laat bovendien zien dat romans zoals *Nineteen Eighty-Four* nog steeds relevant zijn, de roman was niet voor niks opnieuw een bestseller in 2017 (De Freytas-Tamura, 2017).

De dystopie kan dan ook als profetische waarschuwing gezien worden die ons moet alarmeren voor “terrible socio-political tendencies that could, if continued, turn our contemporary world into the iron cages portrayed in the realm of utopia's underside” (Bacciolini & Moylan, 2003, p. 2). De hedendaagse tijd kan door extrapolatie omgevormd worden tot de fictieve wereld van de dystopische roman en zo een voorbode geven. De tijd waarin Orwell zijn roman *Nineteen Eighty-Four* schreef, wordt gemarkeerd door het dictatoriale regime van Joseph Stalin in de Sovjet-Unie. Hoewel dit inmiddels 70 jaar geleden is, blijkt de thematiek van de roman nog steeds actueel te zijn. Wat nu als we de huidige tijd extrapoleren, wat voor fictieve werelden krijgen we dan te zien? Welke voorbodes worden dan relevant? En wat zegt dat over onze huidige maatschappij? “Dystopian works reflect society's worries” aldus Demerjian (2016) in *Age of Dystopia* (p. 1).

Een ander belangrijk hedendaags thema is het beleid van de overheid rondom het coronavirus. Door de komst van COVID-19 was de Nederlandse verzorgingsstaat namelijk genoodzaakt om verschillende middelen in te zetten om het volk gezond te houden en te beschermen. Dit heeft ervoor gezorgd dat de staat macht moest uitoefenen die zij lange tijd niet eerder in hoefde te zetten, met de inperking van de vrijheid van het volk tot gevolg. Zo was er in Nederland, net als in vele andere landen, sprake van restrictie van plaats door mensen te verbieden om zich op bepaalde plekken te bevinden. In Nederland was er in 2021 bovendien sprake van restrictie van tijd door de avondklok die in werking was van begin januari tot eind april. Een volgende beleidsmatige kwestie voor de overheid is of gevaccineerde bepaalde privileges moeten krijgen, waardoor de potentiële vrijheden zorgen voor de aansturing en normalisering van bepaald gedrag. De betekenis van deze gevolgen van COVID-19 kunnen goed geanalyseerd worden door middel van het concept van biopolitiek (zie bijvoorbeeld Van den Berge, 2020). Filosoof Michel Foucault (1982) ziet het dan ook als politieke verantwoordelijkheid om de machtsverhoudingen te analyseren die

daarbij een rol spelen: “I would say that the analysis, elaboration, and bringing into question of power relations and the ‘agonism’ between power relations and the intransitivity of freedom is a permanent political task inherent in all social existence” (pp. 791-792).

De inperking van vrijheden en de vraagstukken over surveillance die beide in onze huidige samenleving naar voren komen, zijn thematisch passend bij het genre van de dystopische roman. Het is daarom interessant om hedendaagse dystopische romans te onderzoeken. In 2015 komt *Slaap zacht, Johnny Idaho* van Auke Hulst uit en in 2017 de roman *In alle steden* van Aukelien Weverling, beide romans kunnen beschouwd worden als dystopieën die een fictionele uitbreiding vormen op de huidige tijd. Zo is de gezichtsherkenning uit het openingscitaat een belangrijk onderwerp in *Slaap zacht, Johnny Idaho* en wordt in *In alle steden* een staat weergegeven waarin restricties van plaats gelden en er sprake is van doelbewuste normalisatie van bepaald gedrag.

Vooralsnog is er weinig onderzoek gedaan naar de Nederlandstalige dystopische roman en hetzelfde geldt voor het gebruik van machtsverhoudingen als uitgangspunt. Met mijn onderzoek probeer ik een bijdrage te leveren aan dit onderzoeksgebied. Door middel van een Foucauldiaanse lezing gericht op biopolitiek zal ik de romans *Slaap zacht, Johnny Idaho* en *In alle steden* analyseren om zo de betekenis van de ingeperkte vrijheid in de romans te bepalen. Mijn hoofdvraag luidt:

Op welke manier zorgen de machtsverhoudingen tussen de staat en het volk in *Slaap zacht, Johnny Idaho* en *In alle steden* voor de inperking van de vrijheid van de hoofdpersonen en wat is de betekenis daarvan?

Om deze hoofdvraag te beantwoorden gebruik ik Foucaults theoretische concepten van disciplinaire macht en biomacht om de machtssituatie in de romans te onderzoeken, hierin zal het concept van biopolitiek centraal staan. Om de machtsverhoudingen tussen staat en burger in kaart te brengen zal ik vier deelvragen beantwoorden: Hoe blijft lichaam op zijn plaats? Hoe blijft het lichaam bruikbaar? Hoe wordt het lichaam gecontroleerd? Hoe verzet het lichaam zich?

In het eerste hoofdstuk wordt het theoretisch kader uiteengezet. In de eerste paragraaf behandel ik de genre-classificering van speculatieve fictie als overkoepelend genre en de utopische en dystopische roman als subgenre. In de tweede paragraaf worden de relevante theorieën van Foucault over macht besproken, waarbij biopolitiek, biomacht en disciplinaire macht centraal staan. Ten slotte wordt de methode weergegeven, gevolgd door samenvattingen van de analyseobjecten.

In het tweede hoofdstuk analyseer ik per deelvraag de romans afzonderlijk van elkaar, waarbij ik steeds onderzoek hoe de machtssituatie de hoofdpersonages beïnvloedt en wat dat betekent voor de inperking van de vrijheid. In de conclusie volgt de beantwoording van de onderzoeksvraag door de uitwerkingen van de deelvragen naast elkaar te leggen en te bespreken.

1 Theoretisch kader

1.1 Genre

1.1.1 Genre en speculatieve fictie

Speculatieve fictie is de overkoepelende groep van veel verschillende sub-genres, bestaande uit een grote diversiteit van teksten. Van *Fantasy* tot *Gothic* en van *Science fiction* tot utopieën, alle subgenres kunnen onderverdeeld worden in het genre van speculatieve fictie. Mede door zijn breedte wordt het genre minder gezien als literaire categorie en juist meer in de context van zijn commerciële waarde geplaatst (Gill, 2013, p. 71). Het plaatsen van een roman binnen een bepaald label kan problemen veroorzaken voor zowel het genre als voor de tekst zelf (Chandler, 1997, p.3). Deze problemen vertolken zichzelf enerzijds als de wijze waarop ze in de maatschappij functioneren en anderzijds hoe zij ontvangen worden door het publiek.

In *The Uses of Genre and the Classification of Speculative Fiction* onderneemt Gill (2013) een poging om een werkbare definitie van speculatieve fictie te geven. Hij maakt daarvoor gebruik van verschillende mogelijkheden. Als eerst geeft Gill aan dat de werken van speculatieve fictie manieren aan hun publiek moeten presenteren die contrasteren met de algemeen geaccepteerde realiteit buiten de roman (p. 73). Deze definiëring wordt door Gill verder genuanceerd: het genre wordt niet alleen gekenmerkt door het contrast met literair realisme, maar met name door het contrast met de operationele regels van de normale wereld (p. 73). Hiermee sluit de omschrijving aan bij de gezaghebbende definitie van *Science Fiction* door Suvin (1979):

S[cience] F[iction] is, then, a literary genre whose necessary and sufficient conditions are the presence and interaction of estrangement and cognition, and whose main formal device is an imaginative framework alternative to the author's empirical environment. (p. 7)

Naast de brede standaarddefinitie die Gill naar voren brengt, toont hij ook drie manieren waarop romans binnen het genre van speculatieve fictie geclassificeerd kunnen worden. Enerzijds kunnen romans aan de hand van bepaalde sleuteleigenschappen binnen een groep geplaatst worden en kan zo een traditionele definitie toegekend worden. Anderzijds is het mogelijk om door middel van *fuzzy sets* de relaties tussen romans weer te geven (Gill, 2013, p. 75). Deze 'vage groepen' kunnen gebaseerd worden op een bepaalde schaal of op *defining operators*. De romans in dit onderzoek kunnen allebei aan de hand van *defining operators* ingedeeld worden in het genre van de dystopie; zo wordt er gecontrasteerd met de operationele regels van de normale wereld, is er een

afhankelijkheid van de autoritaire macht aanwezig en correspondeert de indeling van de stad met de stand van de bevolking. Door deze *operators* kan zo een klasse gecreëerd worden van een specifieke groep dystopieën en zijn ze van dienst bij de genretoekenning van *In alle steden* en *Slaap zacht, Johnny Idaho*.¹

Een derde manier om een literair werk te classificeren is het model van de *graded categories* (Gill, 2013, p. 76). Hierin worden beide voorgaande manieren gebruikt om tot een exemplarisch werk te komen dat als voorbeeld van een (sub)genre kan dienen. Wanneer *Brave New World* van Aldous Huxley (1932) en *Nineteen Eighty-Four* van George Orwell (1949) als het centrum van de dystopie gebruikt worden, kunnen de romans *In alle steden* en *Slaap zacht, Johnny Idaho* op een bepaalde afstand van de exemplarische roman geplaatst worden. Op die manier kan bepaald worden in welke mate zij aan het genre 'dystopie' verbonden zijn. Voor het werk van Huxley en Orwell geldt dat het om klassieke dystopieën gaat waarin de utopische impuls, die kenmerkend is voor de kritische dystopieën, ontbreekt: "[The protagonists] are all crushed by the authoritarian society; there is no learning, no escape for them" (Bacciolini & Moylan, 2003, p. 7). Het idee van de "traditional subjugation of the individual at the end of the novel" komt in allebei de romans die in dit onderzoek geanalyseerd worden naar voren (2003, p.7). Met het gebruik van de *graded category* kan dan gesteld worden dat *In alle Steden* en *Slaap zacht, Johnny Idaho* duidelijk binnen het genre van de klassieke dystopie vallen wanneer *Brave New World* en *Nineteen Eighty-Four* als exemplarisch beschouwd worden. Om het genre van de dystopie verder uit te werken, is het belangrijk om eerst naar het verwante genre van de utopie te kijken.

1.1.2 Een betere wereld, de utopie

Het woord 'utopie', dat nu in de Van Dale (2020) te boek staat als "onbereikbaar ideaal", begon als neologisme. De filosoof Thomas More schreef het canonieke werk *Utopia* in 1516, waarin de titel verwees naar het onbekende eiland in zijn roman. Het neologisme bestaat uit twee Griekse woorden, respectievelijk *ouk* en *topos*. Het eerste woord, dat verkleind is tot 'u', betekent 'niet' en het woord *topos* betekent 'plaats'. Utopia, de combinatie van de twee woorden, betekent dan een 'niet-plaats', daarmee is het tegelijkertijd een bevestiging en een ontkenning (Vieira, 2010, p. 4). Aan het eind van *Utopia* geeft More drie belangrijke karakteristieken van het eiland: (1) Het is geïsoleerd, afgesloten van de bekende wereld; (2) Het is superieur aan Plato's stad, aangezien die slechts beschreven wordt

¹ Het gebruik van *defining operators* komt overeen met het principe van *family resemblances* van Ludwig Wittgenstein. De essentie van zijn theorie gaat uit van het feit dat de *family resemblance* een gecompliceerd netwerk bevat van gelijkenissen die elkaar overlappen en doorkruisen, waarbij dat zowel algemene gelijkenissen kunnen zijn en als gelijkenissen van detail (Wittgenstein, 1968, p. 32). Hierdoor is het gebruik van *family resemblances* bij uitstek geschikt voor genre-classificatie van de roman (Fishelov, 1991, p. 127).

en Utopia iets is dat bereikt is; (3) Zijn inwoners en wetten zijn prachtig (2010, p. 5). De verwijzing naar Plato's *De ideale staat* (2012) is betekenisvol aangezien More de 'utopische' waarde gebruikt als uitgangspunt. More en Plato verschillen echter van elkaar in de presentatie van dat uitgangspunt, aangezien More dit doet aan de hand van een roman (2010, p. 5). More's *Utopia* markeert dus het begin van de literaire utopische traditie en kan als "anchor point" gezien worden van alle fenomenen die "utopia" of "utopian" genoemd worden (Claeys, 2013, p. 151).²

Net als bij het genre speculatieve fictie, is het lastig om een exacte definitie van de utopie als literair genre te geven. Volgens Vieira (2010) kan de algemene utopie verschillende karakteristieken bevatten, waarbij de voornaamste gebaseerd is op het idee dat de niet-bestaande sociale gemeenschap beter is dan de werkelijke gemeenschap. Hiermee sluit Vieira aan bij de gezaghebbende definitie van het literaire genre van Sargent (1994): "A non-existent society described in considerable detail and normally located in time and space that the author intended a contemporaneous reader to view as considerably better than the society in which that reader lived" (p. 9). Sargent benadrukt bij zijn definities van de verschillende utopische genres dat het veel voorkomende gebruik van 'perfectie' in de definitie afgewezen moet worden, aangezien er nauwelijks utopieëns zijn die volgens de auteurs perfect zijn (p. 9). Een ander kenmerk is het antropocentrische uitgangspunt, waarbij geen rekening gehouden hoeft te worden met de interventie van externe, verheven krachten op de samenleving. De maatschappij is gebouwd door en voor de mensheid. Ten grondslag van de maatschappij in de utopie staat ook vaak een rigide set van wetten en regels die het onstabiele karakter van de individuen moet onderdrukken, dit komt doordat de utopisten de capaciteit van het individu om samen te leven wantrouwen (Claeys, 2010, p. 7). Het is daarom interessant om utopische werken te analyseren in het kader van (ingeperkte) vrijheid.

Het belangrijkste kenmerk van de utopie als literair genre is zijn relatie met de werkelijkheid. Utopisten, schrijvers van het genre, vertrekken vanuit hun eigen observatie van de werkelijkheid. De wereld die zij om zich heen zien, gebruiken zij om een imaginaire wereld te scheppen. Daarbij worden, in het geval van de utopie, de problemen van de maatschappij onder een vergrootglas gelegd en in de roman als het ware opgelost. Daarmee kan de fictieve maatschappij gezien worden als een omgekeerde afspiegeling van de echte wereld. Maar, zo geeft Vieira (2010) aan, de utopie moet niet gezien worden als een afgezwakte echo:

Utopias are by essence dynamic, and in spite of the fact that they are born out of a given set of circumstances, their scope of action is not limited to a criticism of the present; indeed,

² In het theoretisch kader beperk ik mij omwille van dit onderzoek tot het literaire genre van "Utopia". Zie *News from Somewhere* van Claeys (2013) voor een bredere interdisciplinaire definitie.

utopias put forward projective ideas that are to be adopted by future audiences, which may cause real changes. (p. 8)

De utopische roman is dus niet beperkt tot kritiek op het heden, maar kan ook relevante ideeën over de toekomst naar voren brengen die vervolgens verandering teweeg kunnen brengen. Doordat de problemen van de realiteit opgelost zijn in de fictieve wereld, geeft de utopie dus een weerspiegeling van de problemen in de huidige samenleving. De oplossing van het probleem kan echter weer een nieuw probleem opleveren, wat uiteindelijk leidt tot een mislukte utopie; de dystopie.

1.1.3 Een slechtere wereld, de dystopie

Het woord 'dystopie' wordt logischerwijs als de tegenhanger van de 'utopie' gezien. De een als de slechtere plek, de ander als de betere plek. Hoewel deze twee begrippen aan de weerszijden van de dichotomie goed-slecht staan, kunnen ze sterk met elkaar in verband staan. Dit blijkt uit de manier waarop Popper (2020) het utopisch denken in *Open Society and Its Enemies* bekritiseert:

The Utopian attempt to realize an ideal state, using a blueprint of society as a whole, is one which demands a strong centralized rule of a few, and which therefore is likely to lead to a dictatorship. This I consider a criticism of the Utopian approach; ... an authoritarian rule is a most objectionable form of government. (p. 149)

Volgens Popper wordt het vooropgezette beeld van 'het goede' opgedrongen door een kleine groep elite. De utopische impuls is zo onlosmakelijk verbonden met het dystopische: het verlangen om een verbeterde samenleving te creëren waarin het menselijk gedrag uitzonderlijk superieur is aan de norm, impliceert een intrinsieke drang naar bestraffende methoden en controlerend gedrag die uiteindelijk onvermijdelijk leidt tot een soort politiestaat (Claeys, 2010, p. 108). Een belangrijk aspect van zowel de dystopie als de utopie is dat zij vertrekken vanuit een subjectieve waarneming. De ideale wereld blijft altijd subjectief, wat betekent dat een bepaalde wereld voor de een perfect kan zijn en tegelijkertijd voor de ander verschrikkelijk. Verschillende perspectieven op de invulling van de samenleving kunnen dus dezelfde wereld als een utopie of dystopie benaderen. Daarbij is het belangrijk dat het om fictie gaat, volgens Slaughter (2004) is het voordeel daarvan dat ondermijnende ideeën onder de aandacht gebracht kunnen worden zonder consequenties: "We can allow ourselves a glimpse at the truth without directly challenging the prevailing social order" (p. 1).

Overeenkomend aan beide wereldbeelden is dat zij vaak vertrekken vanuit het totalitair collectivisme, waarbij de dystopische roman duidelijk kritiek geeft op deze vorm van een

samenleving. Met het totalitarisme gaat het in essentie om een militante anti-liberale, anti-bourgeoise filosofie die contrasteert met ideeën van individualisme en individuele rechten (Claeys, 2010, p. 119). Als voornaamste voorbeelden van dystopische fictie noemt Claeys de romans *Brave New World* en *Nineteen Eighty-Four*, over de overeenkomsten zegt hij:

Their common theme is the quasi-omnipotence of a monolithic, totalitarian state demanding and normally exacting complete obedience from its citizens, challenged occasionally but usually ineffectually by vestigial individualism or systemic flaws, and relying upon scientific and technological advances to ensure social control. (p. 109)

De noodzaak van sociale controle door middel van wetenschappelijke en technologische vooruitgang in combinatie met het totalitaire beeld van de samenleving, maken de twee literaire werken tot exemplarische romans van de dystopie. De romans die in dit onderzoek geanalyseerd worden, *In alle steden* en *Slaap zacht, Johnny Idaho*, passen goed binnen dit beeld van de dystopie: beide tonen net als de genoemde exemplarische romans een totalitair beeld waarin sociale controle een grote rol speelt. Dit maakt de romans een relevant onderzoeksobject voor de machtsverhoudingen in de dystopische roman.

Hoewel het overkoepelende thema van de romans in dit onderzoek vergelijkbaar is met *Brave New World* en *Nineteen Eighty-Four*, kan er toch een fijn onderscheid gemaakt worden. Volgens Moylan (2003) is er sprake van een “dystopian turn” aan het eind van de 20ste eeuw (p. 135). Daarin geeft de macht van de autoritaire staat meer ruimte aan de doordringende tirannie van de corporaties: “Everyday life in the new dystopias is still observed, ruled, and controlled; but now it is also reified, exploited, and commodified” (pp. 135-136). Voor *In alle steden* en *Slaap zacht, Johnny Idaho* geldt dat de gepresenteerde staat nauw in verband staat met de bedrijven, in het geval van de laatstgenoemde roman gaat het zelfs om een samenleving ingericht door een conglomeraat. Voor beide romans geldt dat het neoliberalisme daarom een belangrijk onderzoeksaspect is. De contradictie van deze stroming die Moylan benoemt, is van toepassing is op beide romans. Hij zegt: “Indeed, *more* state intervention is required by the neoliberal order, not less” (p. 141).

Voor de dystopische roman geldt ook dat er beperkingen zijn. Net als bij de utopie is het van belang dat de fictieve wereld binnen het bereik moet blijven van wat mogelijk en logisch geacht wordt. Wanneer de fictieve wereld buiten dat kader treedt, gaat de roman meer richting *Science Fiction*. Hierbij is het ook van belang dat een dergelijke genre-toekenning niet definitief hoeft te zijn. Wat momenteel in science fiction als onrealistisch bestempeld wordt, kan bij wijze van spreken over twintig jaar logisch geacht worden. Hierdoor kan op anachronistische wijze een roman toch dystopisch beschouwd worden, mits het voldoet aan de tijdsgebonden logica van de realiteit.

Bovendien kan een dystopisch wereldbeeld op een ander moment in de geschiedenis als een utopie beschouwd worden en vice versa (Sargent, 1994, p. 5).

1.1.4 Het genre in Nederland

Het onderzoeksgebied dat zich richt op Nederlandse speculatieve fictie is vooralsnog klein, al begint het wel steeds meer onder de aandacht te komen. In *Hard//Hoofd* pleit literatuurwetenschapper Saskia Pieterse (2014) voor meer aandacht voor Nederlandse speculatieve fictie, zij geeft aan dat er een interessante *feedback-loop* kan ontstaan tussen speculatieve fictie en de maatschappij. Daarmee bedoelt ze dat de romans zich enerzijds spiegelen aan de ideeën van schrijvers over wat allemaal mogelijk zou kunnen zijn en anderzijds geeft zij aan dat speculatieve fictie alleen geloofwaardig is wanneer die “kan extrapoleren vanuit wat nu al wetenschappelijk en technisch mogelijk is: zonder inhoudelijke kennis van het heden geen overtuigende toekomstverbeelding” (Pieterse, 2014).

De term speculatieve fictie lijkt nog steeds weinig voet aan de grond te krijgen in het Nederlandse taalgebied. Anno 2019 schrijft Aukje van Hout in platform *Leest* over het beperkt aantal literaire romans dat tot science-fiction gerekend wordt en hoe verbaasd zij is over de breedte van dit genre in Nederland. Zij concludeert: “Die verwarring [over het genre, KvB] lijkt voort te komen uit het feit dat literaire sciencefiction weinig aandacht krijgt: niet van wetenschappers, niet van critici en (wellicht daarom?) ook niet van schrijvers” (Van Hout, 2019). Door de twee dystopische romans in het kader van biopolitiek te analyseren, sluit ik met mijn scriptie aan bij de groeiende groep literatuurwetenschappers die zich bezighoudt met Nederlandse speculatieve fictie.

1.2 Biopolitiek

1.2.1 Origine

De term ‘biopolitiek’ verwijst naar een manier van het produceren, circuleren en uitvoeren van macht die het collectieve lichaam van de mens onderwerpt en stuurt door enerzijds een set van disciplines die het lichaam en genoegens normaliseert en anderzijds door regelgeving die zich richt op politieke middelen als onderdeel van een levende soort (Mendieta, 2014a, p. 37). Het concept van biopolitiek is ontstaan aan het begin van de 20ste eeuw. Lemke verwijst naar de Zweedse politieke wetenschapper Rudolf Kjellén als een van de eerste die dit gedachtegoed uitwerkt. Volgens Kjellén wordt de ‘staat als levensvorm’ gekarakteriseerd door sociale problematiek over belangen en ideeën uit verschillende klassen en groepen (Lemke, 2011, p. 10). Het uitgangspunt hierbij is dat de staat verder gaat dan individuen en collectieven en als levensvorm de institutionele fundamenten neerzet

voor hun activiteiten. Binnen de ideologie van het Nationaal Socialisme tijdens Nazi-Duitsland wordt op verschillende manieren gebruikgemaakt van biopolitiek. Enerzijds door eugenetica; het erop aansturen veel kinderen te krijgen binnen de groep van 'perfecte genen', en anderzijds door het aanstellen van verschillende leefruimtes onder de naam '*Lebensraum*'. Beide aspecten komen uitvoerig aan bod in de dystopische romans *Slaap zacht*, *Johnny Idaho* en *In alle steden*.

Volgens Lemke (2011) zijn de werken die uitgaan van biopolitiek voornamelijk geïnteresseerd in competitie en coöperatie, angst en agressie, machtsverhoudingen, de constructie van hiërarchieën, vijandigheid tegenover vreemdelingen en nepotisme (p. 18). Deze fenomenen grijpen terug op de sturing van individuen op biologisch voordelig gedrag door middel van evolutionaire mechanisme. Op basis hiervan kan aangenomen worden dat de hiërarchieën die ontstaan in de menselijke samenleving niet een sociaal fenomeen zijn, maar een onvermijdelijk resultaat van de evolutionaire geschiedenis (p. 18). Volgens Somit en Peterson (1997) zijn mensen door de natuur gedwongen tot competitie over schaarse goederen en in zoverre dat zij biologisch gezien verschillen van elkaar in deze strijd, macht is dus oneerlijk verdeeld. Sociale hiërarchieën zijn daarom noodzakelijk en onvermijdelijk.

In de jaren '70 introduceert Foucault een nieuw concept van biopolitiek waarbij 'het leven' centraal gesteld moet worden als het centrum van politieke strategieën (Lemke, 2011, p. 33). Foucault (2003) beschrijft biopolitiek door de houding tegenover het lichaam van de mens te benoemen: "The new nondisciplinary power is applied not to man-as-body but to the living man, to man-as-living-being; ultimately, if you like, to man-as-species" (pp. 242-243). Foucault is niet consistent in zijn gebruik van de term 'biopolitiek'. Lemke (2011) onderscheidt drie facetten van de term die in Foucaults werk te vinden zijn. Als eerst kan biopolitiek staan voor het historische breekpunt in politiek denken en uitvoeren die gekarakteriseerd is door de soevereine macht. Als tweede wordt met biopolitieke mechanismen verwezen naar het centrum van de opkomst van het moderne racisme. Als derde mogelijkheid verwijst Foucaults biopolitiek naar de overheidsvorm die in het verloop van de geschiedenis naar voren komt met liberale vormen van sociale regulatie en individuele zelfbeheersing (p. 34). Dit laatste facet vormt het uitgangspunt van biopolitiek in deze scriptie, omdat dit gebruikt kan worden als middel om de machtsverhoudingen tussen de staat en het volk te analyseren.

1.2.2 Foucaults biopolitiek

Sociale regulatie en individuele zelfbeheersing vindt niet zomaar plaats, daar zijn verschillende voorwaarden voor nodig. Foucault laat aan de hand van de geschiedenis zien hoe de mensheid de weg vrij maakt voor de eerste uitvoerende vormen van biopolitiek. Hij gebruikt het woord

‘somatocratie’ om een nieuw regime van de staat te duiden. Door de introductie van een nieuwe set van systemen en processen voor het administreren en toedienen van medicatie aan het eind van de achttiende eeuw, komt er een nieuwe mogelijkheid tot datacollectie: de toepassing en vergelijking van statistiek. De staat kan vervolgens door middel van medicatie interveniëren in de zorg over het lichaam, de sociale gezondheid en de relatie tussen geboorte, dood en de ziektecijfers in zijn algemeenheid (Foucault, 1994, pp. 50-51). Hierdoor ontstaat een nieuwe vorm van machtsuitoefening op de samenleving: “[a] society ... that is governed by the ceaseless monitoring of the distinction between the normal and the abnormal, the healthy and the pathological” (Mendieta, 2014a, p. 38). Deze somatocratie kan dan benaderd worden als een schoolvoorbeeld van biopolitiek. Het lichaam en de sturing daarvan markeert de essentie van deze politieke vorm. Foucault (2000) geeft in zijn college *The Birth of Social Medicine* een werkbare definitie van deze politieke vorm:

Society’s control over individuals was accomplished not only through consciousness or ideology but also in the body and with the body. For capitalist society, it was biopolitics, the biological, the somatic, the corporal that mattered more than anything else. The body is a biopolitical reality; medicine is a biopolitical strategy. (p. 137)

Op deze manier wordt het lichaam niet alleen gezien als een los individueel gegeven, maar ook als onderdeel van het collectief. In *History of Sexuality vol.1* gebruikt Foucault (1976) biopolitiek om deze basisvorm van macht over het lichaam te definiëren, hierbij staat de regulerende controle over de bevolking centraal (p. 139).³ Foucault geeft aan dat het bij biopolitiek dus gaat om het lichaam als onderdeel van de mens als biologische soort: “The body imbued with the mechanics of life and serving as the basis of the biological processes: propagation, births and mortality, the level of health, life expectancy and longevity, with all the conditions that can cause these to vary” (p. 139). De regulering vanuit een biopolitiek uitgangspunt waarbij het collectieve lichaam centraal staat, komt zo naar voren; de bevolking als biologisch corpus, met zijn eigen processen en fenomenen zoals geboorte- en sterftcijfers, levensloop en de circulatie van welvaart. Het aansturen en controleren van het collectieve lichaam, biopolitiek, is dan een nieuwe vorm van het kapitalistisch regeren die past bij het uitgangspunt van het neoliberalisme. Foucault (2010) geeft zijn visie op deze filosofische stroming in *The Birth of Biopolitics*, hij schrijft:

³ De andere basisvorm, anatomo-politiek, richt zich op het lichaam als een machine die gedisciplineerd en geoptimaliseerd kan worden. In deze vorm van politiek staat de disciplinerende van het individuele lichaam centraal (1976, p. 139).

Basically, it [a neo-liberal government, KvB] has to intervene on society so that competitive mechanisms can play a regulatory role at every moment and every point in society and by intervening in this way its objective will become possible, that is to say, a general regulation of society by the market. (p. 145)

Doordat de algemene regulatie van het volk een rol speelt bij neoliberalisme, is het van belang deze stroming niet alleen in de context van de dystopie te plaatsen, maar ook in die van biopolitiek.

Mendieta (2014a) benadrukt dat biopolitiek de onderwerping en exploitatie van het collectieve lichaam probeert te maximaliseren met zo min mogelijk machtsuitoefening (p. 39). Door middel van sociale regulatie en individuele zelfbeheersing kan de zichtbare machtsuitoefening beperkt blijven. Deze twee strategieën van biopolitiek zullen in dit onderzoek centraal staan, daarbij is het belangrijk de verschillende vormen van macht te bespreken die hieraan ten grondslag liggen.

In *Society Must be Defended* bespreekt Foucault (2003) hoe de staat en de instituties de mechanismen van disciplinaire macht en biomacht op verschillende manieren toepassen. Daarbij benadrukt hij dat het niet gaat om een dichotomie tussen de twee mechanismen van macht, maar dat ze juist beide naast elkaar bestaan: “What is more, the two sets of mechanisms - one disciplinary and the other regulatory - do not exist at the same level. Which means of course that they are not mutually exclusive and can be articulated with each other” (p. 250). Het is daarom van belang om beide machten in de analyse te gebruiken, aangezien de inperking van vrijheid zowel het gevolg kan zijn van macht gericht op het individu als van macht gericht op het collectief.⁴ Om als lichaam aan de uitvoering van disciplinaire macht of biomacht onderworpen te kunnen worden, moet het ‘volgzaam’ en ‘bruikbaar’ zijn. Foucault spreekt dan over *docile bodies*.

1.2.3 Het lichaam, volgzaam en bruikbaar

In *Discipline and Punish* beschrijft Foucault (1995) hoe in het klassieke tijdperk het lichaam gezien werd als object en doelwit van macht. Wanneer dat lichaam manipuleerbaar is, kun je het volgzaam noemen, een *docile body*. Een volgzaam lichaam kan onderworpen, gebruikt, getransformeerd en verbeterd worden (1995, p. 136). Foucault geeft aan dat de belangstelling voor het volgzaam lichaam in de 18e eeuw voortkomt uit nieuwe technieken. Ten eerste gaat het om de schaal van controle; het lichaam moet niet in zijn geheel, als onlosmakelijke bevolking, behandeld worden, maar als individu met daarin de controle over de kleinste aspecten van het lichaam zoals bewegingen, gedragingen en

⁴ In *Society Must be Defended* spreekt Foucault ook van een derde macht, soevereine macht, waarbij het gaat om “The right to take life or let live” (2003, p. 241). Bij disciplinaire macht en biomacht gaat het om precies het tegenovergestelde: “The right to make live and to let die” (p. 241). Omdat soevereine macht geen toegevoegde waarde heeft voor de analyse van de romans, blijft deze verder buiten beschouwing in dit theoretisch kader.

houdingen. Ten tweede gaat het om het object van controle, de economie en efficiëntie van bewegingen, de interne organisatie. Ten derde gaat het om modaliteit, waarmee geïmpliceerd wordt dat er sprake is van een constante dwang. Deze methoden die een nauwkeurige controle over het lichaam bewerkstelligen en een relatie van volgzzaamheid en bruikbaarheid opleggen, kunnen 'disciplines' genoemd worden (p. 137). Foucault gebruikt het ontstaan van de disciplines als moment in de geschiedenis om het lichaam opnieuw te duiden:

An art of the human body was born, which was directed not only at the growth of its skills, nor at the intensification of its subjection, but at the formation of a relation that in the mechanism itself makes it more obedient as it becomes more useful, and conversely. (pp. 136-137)

Via dit citaat wordt duidelijk dat het volgzame lichaam zo gehoorzamer wordt naarmate het bruikbaar is en vice versa.

Hoewel Foucault (1995) in *Discipline and Punish* de *docile bodies* bespreekt als het product van disciplinaire macht, kunnen zij ook gerelateerd worden aan biopolitiek. Doordat het volgzame lichaam getransformeerd en onderworpen kan worden, kan het collectief van individuele lichamen gestuurd worden door de biopolitieke strategieën van sociale druk en zelfregulering. Deze combinatie van macht over het volgzame lichaam wordt verduidelijkt door Hardt en Negri (2000). Zij beschrijven hoe macht het sociale leven van binnen reguleert: "Power can achieve an effective command over the entire life of the population only when it becomes an integral, vital function that every individual embraces and reactivates of his or her own accord" (2000, pp. 23-24). Het is vanwege deze sociale regulering van belang om de hoofdpersonages te bestuderen aan de hand van de theorie over het volgzame lichaam. Om het volgzame lichaam te gebruiken in het kader van biopolitiek, wordt zowel biomacht als disciplinaire macht besproken.

1.2.4 Disciplinaire macht

In *Society Must be Defended* beschrijft Foucault (2003) hoe in de zeventiende en achttiende eeuw nieuwe technieken van macht ontstaan die gericht zijn op het individuele lichaam. Het gaat om alle manieren waarop de "spatial distribution" van de individuele lichamen verzekerd kan worden door bijvoorbeeld "their separation, their alignment, their serialization, and their surveillance", waarbij de nadruk ligt op de zichtbaarheid van die individuen (2003, p. 242). Foucault spreekt van "disciplinary technology of labor" om de technieken te beschrijven die bedoeld zijn om het lichaam te controleren en de productiviteit ervan te verbeteren (p. 242).

In *Discipline and Punish* toont Foucault (1995) hoe het idee van de ‘panopticon-gevangenis’ van Bentham kan dienen als metafoor voor de verschillende technieken die tot disciplinaire macht gerekend kunnen worden. De zelfregulatie van het individuele lichaam komt zo naar voren in Foucaults interpretatie van de panopticon: “a machine for creating and sustaining a power relation independent of the person who exercises it; in short, that the inmates should be caught up in a power situation of which they are themselves the bearers” (1995, p. 201). Foucault geeft daarbij aan dat de panopticon begrepen moet worden als een generaliseerbaar model: “a way of defining power relations in terms of the everyday life of men” (p. 205). De gevangenis kan op verschillende wijze metaforisch ingezet worden. Foucault zegt dat het niet alleen bruikbaar is om gevangenen te reformeren, maar ook om patiënten te behandelen, schoolkinderen te onderwijzen, de gekken in te perken, arbeiders te begeleiden en werklozen en zwervers aan het werk te zetten:

It is a type of location of bodies in space, of distribution of individuals in relation to one another, of hierarchical organization, of disposition of centres and channels of power, of definition of the instruments and modes of intervention of power, which can be implemented in hospitals, workshops, schools, prisons. (p. 205)

Het model van de panopticon is zo een bruikbaar uitgangspunt om disciplinaire macht mee te beschrijven. De machtsrelaties tussen staat en burger, binnen en buiten de instituties, kunnen via dit model geanalyseerd worden. Omdat de romans allebei het thema van surveillance en zelfregulatie behandelen, is de disciplinaire macht relevant voor dit onderzoek.

Naast het individualiserende effect van de panopticon, is er ook een totaliserend effect. Digeser (1992) schrijft dat binnen deze disciplinaire macht alle aspecten van het leven onder de *gaze* van de staat staan en zo de gedachten, acties, moralen, geloven en verlangens van individuen naar een algemeen geaccepteerde norm ‘geduwd’ worden (1992, p. 993). Over het resultaat daarvan zegt hij “Upon those who fall outside the range of acceptability, there is immense social pressure to conform, standardize, and normalize” (p. 993). Op deze manier kan de panopticon ook als analogie van biomacht dienen.

1.2.5 Biomacht

Waar Foucault nog vrij wisselvallig is in het geven van een exacte definitie van biopolitiek, is hij juist uiterst precies bij zijn omschrijving van het woord biomacht. In zijn college *Security, Territory, Population* legt hij uit:

By this [biopower] I mean a number of phenomena that seem to me to be quite significant, namely, the set of mechanisms through which basic biological features of the human species became the object of a political strategy, of a genealogy of power, or, in other words, how, starting from the eighteenth century, modern Western societies took on board the fundamental biological fact that human beings are a species. (2007, p. 1)

Net als bij biopolitiek verwijst Foucault weer naar de verandering van het paradigma, waarbij de moderne westerse maatschappij het idee van de mens-als-soort gaat adapteren naar een politieke strategie. Het woord biomacht gebruikt hij dan om alle mechanismen aan te duiden die gebruikt kunnen worden ter objectivering van de mens als lichaam. Deze vorm van macht ontstaat door de snelle ontwikkeling van verschillende disciplines op het gebied van arbeid en onderwijs. Ook het ontstaan van het zicht op economie, de problematiek die gepaard gaat met veranderende gezondheid, migratie, geboortecijfers, vergrijzing en huisvesting spelen een grote rol in die politieke verandering. Het onderwerpen en sturen van lichamen ter controlering van het volk, markeert het begin van biomacht (Foucault, 1976, p. 140).

Belangrijk aan het concept van biomacht is dat de werking ervan niet gereduceerd kan worden tot een specifieke institutie zoals een modern ziekenhuis, school of psychiatrische inrichting. Het gaat juist om die machtsrelaties die overal aanwezig zijn en invloed hebben op elkaar (Foucault, 2000, p. 345). Het is daarom belangrijk om bij de analyse van biomacht rekening te houden met verschillende actoren:

Power is produced, circulated, augmented, diffused, and made efficacious, but also resisted, countered, opposed, and refracted, diverted by the field of relations that is established among institutions, disciplines, and rationalities, with their respective subjects of discipline and control, modes of knowing and rendering into objects of knowledge, and calculus of maximization of governmentality with the least expenditure of force. (Mendieta, 2014b, p. 46)

Biopolitiek genereert deze biomacht door middel van wat Foucault (1980) *dispositifs* noemt, aspecten die in de context van biomacht verbonden zijn aan het lichaam, zoals ras, seksualiteit, gezondheid, vruchtbaarheid en productiviteit (p. 194). Door de invloed die instituties uitoefenen op de *dispositifs* van het lichaam, maar ook de wisselwerking tussen beide, wordt de massa gestuurd en gecontroleerd.

Een laatste aspect dat belicht moet worden in het kader van biomacht is het idee van necropolitiek. Waar het bij biopolitiek gaat om het aansturen op wie leeft (door middel van

biomacht), gaat het bij necropolitiek om het aansturen op wie sterft.⁵ Mbembe (2003) reageert op Foucaults concept van biomacht en beschrijft deze als ontoereikend om de hedendaagse vormen van onderdrukking van het leven door de macht over de dood te verklaren (pp. 39-40). Mbembe benadrukt daarbij het belang van oorlog: "War, after all, is as much a means of achieving sovereignty as a way of exercising the right to kill" (p. 12). Het betrekken van necropolitiek als uiterste vorm van biomacht kan van toegevoegde waarde zijn in het onderzoek naar machtsverhoudingen tussen de staat en het volk.

1.2.6 Biopolitiek en het genre van de roman

De opkomst van de roman als genre loopt gelijk met opkomst van wat Foucault biopolitiek noemt. Volgens De Boever (2013) is het daarom een interessante denkoefening om de roman als de literaire uitdrukking van de gelijktijdig ontstane politieke logica te zien (p. 67). Ook Said (2006) geeft dit aan in *On Late Style*, hij schrijft:

In Western literature, the form of the novel is coincidental with the emergence of the bourgeoisie in the late seventeenth century. This is why for its first century, the novel is all about birth, possible orphanhood, the discovery of roots, and the creation of a new world, a career, and society. (2006, p. 4)

Daarnaast geef Said aan dat een van de grote problemen van de roman gaat over de continuïteit na de geboorte, de spreekwoordelijke corrosie van het begin: de tijd van geboorte naar jeugd, reproductieve generatie en volwassenheid (p. 5). De patronen die meespelen in de vorming van biopolitiek en de voorwaarden voor het uitvoeren van biomacht komen duidelijk naar voren in Suids woorden.

In zijn werk *Narrative Care: Biopolitics and the Novel* analyseert De Boever (2013) vier romans. Hij onderzoekt hoe het concept van zorg behandeld wordt in de romans. Daarvoor maakt hij gebruik van verschillende uitgangspunten in het kader van biopolitiek. Zo gebruikt hij enerzijds het latere werk van Foucault over pastorale zorg om *Slow Man* van J.M. Coetzee te analyseren en anderzijds gebruikt hij Agambens theorie over *bare life* en de *homo sacer* om *Never let me go* van Kazuo Ishiguro in de context van een concentratiekamp te plaatsen. De vier hedendaagse romans die De Boever gebruikt, maken de roman als genre inzichtelijk aan de hand van biopolitieke principes.

⁵ Bij beide politieke vormen is het doel het leven van de populatie en daarmee de instandhouding van de staat. In de wijze waarop verschillen zij van elkaar. Wanneer het doel de dood van een populatie is, gaat het om thanatopolitiek, wat Foucault (2000) expliciet het tegenovergestelde van biopolitiek noemt (p. 416).

Ook Breu (2014) gebruikt de principes van biopolitiek voor zijn literatuuranalyse. In *Insistence of the Material, Literature in the Age of Biopolitics* theoretiseert hij materialiteit aan de hand van biopolitiek. Hij gebruikt daarvoor onder andere J. G. Ballards *Crash* en Leslie Marmon Silko's *Almanac of the Dead*. Breu schaart zijn corpus onder laat-kapitalistische literatuur gericht op materialiteit, hij geeft aan dat deze literatuur een product is van overontwikkelde kern van het kapitalistische wereldsysteem en gekarakteriseerd wordt door biopolitieke gouvernementaliteit. (2014, pp. 26-27). Net als bij Breu wordt in dit onderzoek het kapitalistische wereldsysteem onder de loep gelegd aan de hand van het neoliberalisme.

In de werken van De Boever en Breu wordt biopolitiek gebruikt als middel om het concept van zorg en materialiteit te onderzoeken en betekenis te geven. Waar biopolitiek hier het object is van hun analyses, zijn er ook onderzoeken waarin biopolitiek centraal staat. Twigg bracht in 2015 zijn dissertatie uit waarin hij werkt naar een nieuwe biopolitieke literaire kritiek aan de hand van Salman Rushdies literatuur. Hiervoor gebruikte Twigg de verschillende theoretische concepten van biopolitiek van Foucault, Agamben en Hardt en Negri.

Ook de belangrijkste exemplarische romans van de dystopie zijn de afgelopen decennium in het kader van biopolitiek en -macht geanalyseerd. Zo gebruikten Dilmaç en Kocadal (2019) de concepten van biomacht om de mate van diffuse surveillance te analyseren in *Nineteen Eighty-Four* en dit in de context van de huidige tijd te plaatsen. Ook *Brave New World* wordt behandeld binnen dit kader. Tripp (2015) concludeert vanuit haar interpretatie: "*Brave New World* is a biopolitical dystopian vision taking the developments of 19th-century biopolitics to its fictional extreme" (p. 32). Diken (2011) gebruikt de roman om de overeenkomsten te zoeken tussen de wereld van nu en de wereld van *Brave New World* door middel van biopolitiek, nihilisme en het maatschappelijk netwerk. Onze huidige tijd lijkt dus goed vergeleken te kunnen worden met de dystopische roman aan de hand van biopolitiek, hieraan zal ik een bijdrage leveren met mijn onderzoek. In de volgende paragraaf zal ik toelichten hoe ik de twee dystopieën uit mijn corpus ga analyseren op basis van biopolitiek.

1.3 Methode

Om te onderzoeken hoe de biopolitieke machtssituatie invloed heeft op in de inperking van vrijheid en wat de betekenis daarvan is voor de hoofdpersonen, zal ik een close-reading uitvoeren van de twee romans. Om te beginnen is het belangrijk om de machtsverhoudingen in kaart te brengen, voordat ik kan inkaderen wat de betekenis daarvan is voor de vrijheid van de hoofdpersonages. Voor de analyse van deze machtsverhoudingen houd ik rekening met de relevante methodologische premissen en voorzorgsmaatregelen die betrekking hebben op 'macht', die Foucault in zijn verschillende werken naar voren brengt. Het gaat dan ten eerste om het feit dat het onderzoeken van

machtsverhoudingen niet beperkt moet worden tot globale organisaties, maar juist ook moet reiken tot de lokale en regionale instituties (1980, p. 96).

Een tweede voorzorgsmaatregel is dat het onderzoek naar machtsverhoudingen niet moet gaan om de macht op het niveau van bewuste intenties of beslissingen. Het gaat dus niet om de vragen “wie heeft de macht en wat is het doel van de machthebber?”, maar om het analyseren van de directe relaties tussen object, doel, toepassing en daadwerkelijke effecten (p. 97).

De derde methodologische voorzorgsmaatregel die Foucault noemt, gaat om het feit dat macht niet een fenomeen is van de overheersing van een individu, groep of klasse over de ander, maar als iets dat circuleert. Foucault geeft aan:

Power must be analysed as something which circulates, or rather as something which only functions in the form of a chain. It is never localised here or there, never in anybody's hands, never appropriated as a commodity or piece of wealth. Power is employed and exercised through a net-like organisation. (p. 98)

Het is dus van belang om te onderzoeken hoe macht als een soort ketting circuleert, omdat macht nooit exact gelokaliseerd kan worden.

Voortkomend uit bovenstaande voorzorgsmaatregel komt een vierde. Foucault stelt dat het onderzoek naar macht uit moet gaan van de kleinste mechanismen met ieder zijn eigen strategieën, technieken en trajecten en hoe deze blijven bestaan, gebruikt worden en getransformeerd worden om zo ‘naar boven’ te werken in de analyse (p. 99). In *History of Sexuality* geeft hij daarbij aan dat er geen binaire overkoepelende oppositie kan bestaan tussen machthebber en onderdaan, omdat machtsrelaties doorwerken in het sociale lichaam als geheel (1976, p. 94).

Ten slotte is de notie “Where there is power, there is resistance” van belang (p. 95). Volgens Foucault zijn machtsrelaties altijd relationeel en is het bestaan daarvan afhankelijk van een veelvoudigheid van “points of resistance” die overal in het netwerk van macht aanwezig kunnen zijn in de rol van tegenstander, doelwit of ondersteuning (p. 95).

Op basis van deze voorwaarden zal ik in de eerste drie paragrafen per deelvraag de machtsverhoudingen onderzoeken en daarin beargumenteren hoe zowel het lichaam van de massa als het lichaam van het individu bewust en onbewust gestuurd wordt door de werking van de verschillende vormen van macht. In de daaropvolgende paragraaf onderzoek ik de mate van verzet. Bij iedere paragraaf begin ik met een introductie van het deelonderwerp en analyseer ik vervolgens de roman *In alle steden* gevolgd door *Slaap zacht, Johnny Idaho*.

In de eerste paragraaf zal ik mij richten op de mogelijkheid van het lichaam om zich te verplaatsen en of er sprake is van sturing van het lichaam vanuit de staat. Om die sturing te duiden

kijk ik naar de verschillende instituties en technieken die de hoofdpersonages beïnvloeden in hun gaan en staan, op die manier wordt duidelijk in welke mate het lichaam op zijn plaats blijft.

In de tweede paragraaf zal ik onderzoeken welke middelen de staat gebruikt om het lichaam bruikbaar en volgbaar te houden. Omdat deze wijze van biomacht de optimalisatie van het levende lichaam nastreeft, is het ook van belang om te onderzoeken welke macht er invloed heeft op het niet-leven, de dood. De aansturing op wie sterft valt onder necropolitiek. Ten slotte zal ik ook analyseren op wat voor manier het lichaam aangepast en verbeterd kan worden, bijvoorbeeld door (genetische) modificatie.

In de derde paragraaf zal ik duiden hoe het lichaam onder controle blijft van de staat. Daarbij kijk ik naar de middelen die actief en passief ingezet worden vanuit de staat en de samenleving om de sociaal-maatschappelijke status quo te behouden. De aspecten die ik daarin aan bod laat komen zijn respectievelijk: surveillance, sociale regulering en zelfbeheersing.⁶ Ik zal op basis daarvan beargumenteren in hoeverre er sprake is van inperking van vrijheid bij de hoofdpersonages.

In de vierde paragraaf zal ik onderzoeken hoe het lichaam van de samenleving, en van de hoofdpersonen in het bijzonder, zich zowel actief als passief verzetten tegen de biopolitieke machtssituatie. Hiervoor kijk ik naar de ontwikkeling van de hoofdpersonages in het verhaal, alsmede naar het spreken en denken van de hoofdpersonages. Vervolgens eindig ik in de conclusie met een vergelijking tussen de twee romans om mijn hoofdvraag te beantwoorden.

1.4 Samenvatting van de inhoud van de analyseobjecten

1.4.1 *In alle steden*, Aukelien Weverling, 2017

De roman *In alle steden* vertelt het verhaal van Bennie. De lezer wordt deelgenoot van het verhaal door het vertelstandpunt van Bennie. In 28 hoofdstukken vertelt Bennie afwisselend vanuit het verleden en het heden. Beide verhalen hebben een chronologisch tijdsverloop, op het proloog na, dat zich afspeelt aan het eind van de tijdlijn van het heden.

In alle steden speelt zich af in een fictieve wereld in de nabije toekomst waarin de politieke macht het best te omschrijven is als een neoliberale overheid. De stad waarin Bennie woont is opgesplitst in wijken gerangschikt van A tot G, waarbij de letters horen bij de status van de wijk. In de

⁶ Het woord 'surveillance' reikt verder dan enkel de betekenis 'toezicht'. In *The Electronic Eye* bespreekt Lyon (1994) de mate waarin data bepaalt wie je bent en spreekt van een "Surveillance Society" (p. 3). Voor de betekenis van het woord 'surveillance' gebruik ik Lyons omschrijving: "Surveillance, as described here, concerns the mundane ordinary, taken-for-granted world of getting money from a bank machine, making a phone call, applying for sickness benefits, driving a car, using a credit card, receiving junk mail, picking up books from the library, or crossing a border on trips abroad" (p. 4). Het gaat dus om alle manieren waarop de activiteiten van mensen digitaal geregistreerd worden.

A-wijk wonen de rijkste en machtigste en in de G-wijk de armste en zwakste. De mate waarin de burgers gecontroleerd worden en kansen hebben, loopt parallel aan de wijkindelingen; in de A-wijken wordt men weliswaar het meest gecontroleerd, maar heeft men ook het meeste kans op een succesvol leven en in de G-wijken vice versa. Voor de controle van de massa zijn er instanties vanuit de staat zoals het ministerie van Volksvertrouwen, een afdeling genaamd 'De Verbetering' en de 'klikspaanbrigade'. Hiermee wordt direct het dystopische karakter van de roman duidelijk.

In de verhaallijn van het verleden volgt de lezer de protagonist, Bennie. Hij is geboren in een C-wijk, maar moest deze in zijn jeugd al inruilen voor de F-wijk toen zijn vader ontslagen werd. Bennie volgt als een van de weinige uit zijn nieuwe omgeving het Breed Onderwijs, wat hem kansen biedt om zijn status te ontstijgen. Voor zijn vervolgstudie architectuur heeft hij een studiebeurs nodig, maar zijn beste vriend Basel weet op nepotistische wijze de beurs weg te kapen. Na deze teleurstelling gaat Bennie werken voor de pers. Door zijn succes weet hij het toch nog te schoppen tot de C-wijk.

Het verhaal in het heden start met Bennie die ontslagen wordt en terug moet keren naar de F-wijk, hij wordt vervolgens tot 'Specifiek Iemand' verklaard en kan nog maar moeilijk aan werk komen. Hij wordt vrienden met Mattheus en de Roversdochter. Allebei mensen uit de onderklasse waarbij laatstgenoemde wel oorspronkelijk uit de A-wijk komt, maar door de stempel 'Genetisch Gestuurd' in een kansarme situatie terecht is gekomen. Het verhaal eindigt met Bennie die De Verbetering in moet, nadat hij samen met Mattheus zijn oude vriend Basel mishandeld heeft.

1.4.2 *Slaap zacht, Johnny Idaho, Auke Hulst, 2015*

De roman *Slaap zacht, Johnny Idaho* vertelt het verhaal van Johnny Hannigan (Idaho), Hatsu Hamada en Willem Gerson. Per hoofdstuk volgt de lezer het verhaal van een van de hoofdpersonages. In de verhaallijn van Johnny is het personage zowel verteller als focalisator, in de andere twee verhaallijnen gaat het om een externe verteller waarbij Hatsu of Gerson optreedt als focalisator.

Slaap zacht, Johnny Idaho speelt zich af in de nabije toekomst waarin er ook sprake is van een neoliberale overheid. De grote bedrijven hebben onder de naam 'het Conglomeraat' een nieuwe staat gecreëerd waarin zij zelf de macht hebben, de Archipel. Net als in *In alle steden* is de samenleving opgesplitst op basis van rang. De staat omvat vier eilanden op volgorde van status, respectievelijk: Executive, Upside, Midlevel en Downside. Ook hier geldt dat het betere eiland gepaard gaat met meer rijkdom, maar ook meer controle. Het omgekeerde geldt voor de mindere eilanden. Om de massa te controleren wordt er gebruikgemaakt van 'Pleasers' die als een soort particuliere geheime politie opereren. Ook zijn er 'Ogen', een soort vliegende drones die alles opnemen wat ze zien en die informatie doorspelen. Door deze mate van controle is ook deze staat

een voorbeeld van een dystopie.

In de verhaallijn van Johnny wordt de lezer meegenomen naar zijn reis van Downside naar Executive, om daar de investeerder Willem Gerson om het leven te brengen. Johnny wil wraak nemen omdat Gerson de eindverantwoordelijke is voor de instorting van het huizencomplex waarbij honderden mensen om het leven kwamen, waaronder Johnny's moeder.

De verhaallijn van Hatsu speelt zich grotendeels af op Upside en Midlevel. Hatsu is een wetenschapper die samen met Keiji voor het bedrijf Sisyphus onderzoek doet naar de cellen van neteldieren. De cellen hebben een regeneratief vermogen en lijken de sleutel tot onsterfelijkheid te zijn. Wanneer de zoektocht succesvol blijkt te zijn, saboteert Hatsu het onderzoek.

Gersons verhaallijn geeft de lezer inzicht in het leven op Executive. Gerson leeft het luxe leven van een rijke machthebber van het Conglomeraat. Zijn enige probleem is dat hij lijdt aan een ongeneeslijke ziekte, daarom investeert hij in het bedrijf Sisyphus. Hij doet er alles aan om het onderzoek te versnellen, met de hoop het eeuwige leven tegemoet te gaan. Aan het eind van de roman, wanneer Gerson eindelijk zijn panacee lijkt te hebben, is daar Johnny om zijn leven te beëindigen.

2 Analyse

2.1 Hoe het lichaam op zijn plaats blijft

Een mens doet het 't best in eigen habitat. (Weverling, 2017, p. 41)

In dit onderdeel zal ik onderzoeken hoe de staat zijn macht over het subject behoudt door de planmatige indeling van de steden. Door de disciplinerende van de massa en het aansturen op zijn verplaatsing, is het mogelijk om macht uit te oefenen op de mens.

Om duiding te geven aan de indeling van plaats door de machthebber, gebruikt Foucault (1995) in *Discipline and Punish* voorbeelden van de houding van de staat ten opzichte van de melaatse en de pestlijder aan het eind van de zeventiende eeuw (p. 198). Volgens Foucault is er in de stad, ten tijde van de pest, sprake van surveillance gebaseerd op een systeem van permanente registratie waarbij alle gegevens worden verzameld en doorgespeeld naar uiteindelijk de burgemeester. Tijdens de quarantaine wordt alles voor de bewoners bepaald en er is constante observatie op de straten door controleurs. Alles ten behoeve van de veiligheid van de samenleving, Foucault noemt dit "the utopia of the perfectly governed city" (p. 198). Tegenover de situatie van de pest staat de situatie van de melaatse. Foucault geeft aan dat iemand die melaats is niet gestuurd wordt binnen de ruimte, maar juist verbannen en verwijderd wordt. Hoewel in beide gevallen de overheid beperkende macht uitoefent, betekent het voor de een inclusie en voor de ander exclusie.

Richting de negentiende eeuw krijgt de sturing van plaats een nieuwe betekenis, waarbij bovenstaande voorbeelden gecombineerd worden. De buitengesloten melaatse is dan een inwoner die symbool staat voor de afwijkende mens, zoals zwervers en gekken. Foucault schrijft dat deze binaire bestempeling (gek/normaal, gevaarlijk/onschuldig) leidt tot disciplinaire mechanismen:

The constant division between the normal and the abnormal, to which every individual is subjected, brings us back to our own time, by applying the binary branding and exile of the leper to quite different objects; the existence of a whole set of techniques and institutions for measuring, supervising and correcting the abnormal brings into play the disciplinary mechanisms to which the fear of the plague gave rise. (p. 199)

Door de plaag zijn er dus nieuwe technieken en instituties naar voren gekomen ter meting, controle en disciplinerende. In deze eerste paragraaf zal ik mij richten op de wijze waarop 'plaats' als

machtsmiddel ingezet wordt om de massa te sturen en wat voor invloed dat heeft op de vrijheid van het lichaam en de geest van de hoofdpersonages.

2.1.1 *In alle steden*

In de roman *In alle steden* wordt de samenleving gepresenteerd als een verticale stad bestaande uit verschillende wijken, A tot en met G. Doordat deze opsplitsing van wijken gepaard gaat met een alfabetische indeling, wordt er automatisch een status gegeven aan de inwoners. Wie in een A-wijk woont, is beter, succesvoller, kansrijker en welvarender dan iemand die in een B-wijk woont. Dit proces van statustoekenning gaat door tot en met wijk G als de absolute bodem. Het is niet enkel de stad waar het verhaal zich afspeelt die deze klassenindeling handhaaft:

Vanuit de lightrail zag ik de stad voorbijschieten. Van alle mensen op aarde woonde 75 procent in steden zoals deze. Ze woonden in nauwe stegen, aan brede pleinen, in licht of donker, tussen vuil en weelde als koningen en honden. (Weverling, 2017, p. 113)

De status die bij de wijken hoort, wordt ook expliciet door de inwoners erkend. De protagonist Bennie zegt “De kilometers stad waarin de wijken bepaalden wie je was”, waarmee hij evident het deterministische uitgangspunt van de staat laat zien (p. 53). Het is niet aan de persoon zelf om duidelijk te maken wie hij is, dat doet de wijk waarin iemand woont.

De gedachten over mensen uit andere wijken komen nog duidelijker naar voren wanneer Bennie op gesprek mag bij de beurscommissie. Een commissielid uit de A-wijk vraagt Bennie vanwege zijn dossier of hij wel geboren is in de F-wijk: “U komt uit de F-wijk, maar er wordt gezegd dat u slagvaardig, intelligent, vriendelijke weldenkend én handig bent, ... bent u geboren in de F?” (p. 127). Hierop antwoordt hij knikkend: “Mijn ouders woonden eerst in wat nu de C-wijk is, maar mijn vader redde het niet bij de krant waar hij werkte. Dus toen moesten ze verhuizen naar de F. Al heette dat toen nog niet zo” (p. 127). Het commissielid concludeert vervolgens: “Dus u bent naast uw diploma van het Breed Onderwijs ook cultureel en maatschappelijk onderlegd vanuit huis” (p. 127). In het fragment wordt een aantal zaken omtrent de houding van het commissielid ten opzichte van wijken en hun inwoners duidelijk. Door het gebruik van het voegwoord ‘maar’ wordt gesuggereerd dat iemand uit de F-wijk geen van genoemde positieve kwaliteiten kan bezitten. Dit negatieve beeld van de F-wijk wordt versterkt doordat ze Bennie “cultureel en maatschappelijk onderlegd” noemen, hij is immers een kind van ouders uit een C-wijk. Enerzijds komt zo de suggestie naar voren dat mensen uit de F-wijk niet cultureel en maatschappelijk onderlegd kunnen zijn en anderzijds dat mensen uit de C-wijk dat per definitie wel zijn. Door de uitspraken van het commissielid mag

aangenomen worden dat dit de algemene visie is op de wijken en hun inwoners, daarmee wordt de determinering van mensen bij hun geboorte gekoppeld aan plaats. Dit wordt ook nog door Bennie geëxpliciteerd: “Nu worden wij geboren in een bepaalde laag en stijgen bijna nooit boven die laag uit” (p. 130). De lezer wordt op deze manier geconfronteerd met een samenleving waarin ongelijkheid gekoppeld is aan plaats. Doordat het verhaal gepresenteerd wordt door de ogen van Bennie, ziet de lezer hoe klassenongelijkheid gepercipieerd wordt door een kansarme jongen en hoe dat hem beïnvloedt.

De totstandkoming van de wijken en wijknamen heeft plaatsgevonden in de recente geschiedenis. Zo werd in het bovenstaande deel al duidelijk dat de F-wijk nog niet zo genoemd werd toen Bennies ouders daarnaartoe moesten verhuizen. Dit betekent dat de status quo in de roman niet een gegeven is, maar een aanpassing op de gepresenteerde situatie. Hierdoor wordt de inzet van biomacht geaccentueerd en kan de koppeling naar de realiteit makkelijker gemaakt worden. De toekenning van de alfabetische wijknamen is gepaard gegaan met de ontwikkeling van de wijken en Bennie weet de totstandkoming van de huidige wijkindeling goed uit te leggen:

Ze [bedrijven, KvB], hadden hele wijken gebouwd en met hun doelgroepdenken een segregatie ingezet zoals voorheen alleen voor religie weggelegd was, want door een wijk te creëren voor een hogere middenklasse met de winkels en de producten die daarbij hoorden, ontstonden er automatisch andere wijken. (p. 53)

Doordat de bedrijven verantwoordelijk zijn voor de stadsplanning en handelen vanuit een kapitalistisch uitgangspunt, presenteert de roman een uitwerking van het neoliberale denken. Daarnaast past deze door bedrijven ingezette segregatie binnen het kader van het laatkapitalisme.⁷ Breu (2014) geeft aan dat het betrekken van laatkapitalisme veel mogelijkheden geeft om de relatie tussen literatuur en het globaliserende heden te onderzoeken (p. 26). *In alle steden* laat zien hoe segregatie het gevolg kan zijn van kapitalistisch denken en neoliberale uitgangspunten.

Volgens Bennie kan de schuld echter niet alleen bij de bedrijven gezocht worden: “Het was de vooruitgang, het waren de mensen” (Hulst, 2015, p. 53). In de roman wordt op deze manier niet alleen het vooruitgangdenken van de samenleving bekritiseerd, maar ook de wijze waarop de bedrijven hun macht gebruiken om daarop in te spelen. Daarnaast kan de inzet van de wijkontwikkeling gezien worden als een typisch voorbeeld van biopolitiek: plaatsen worden gecreëerd om mensen van een bepaalde status te huisvesten of juist af te sluiten van de andere

⁷ Het ideologische uitgangspunt van laatkapitalisme dat Mandel (1976) beschrijft in *Late Capitalism* correspondeert met biopolitiek en neoliberalisme, hij schrijft: “The most obvious expression of this 'belief in organization' is the late capitalist ideal of a 'regimented society', in which everyone has (and keeps) his place, while visible (and invisible) regulators ensure the steady and continuous growth of the economy” (p. 500).

plaatsen. Het gebruik van deze biopolitieke strategie in combinatie met de bekritisering van het vooruitgangdenken toont hoe de representatie van plaats en ruimte gepaard gaat met een proces van sociaal-economische segregatie.

De uitoefening van deze biomacht heeft logischerwijs invloed op het gaan en staan van de bevolking. Mensen blijven in hun eigen wijk en het lijkt ook de bedoeling te zijn dat ze daar de rest van hun leven blijven. Dit wordt in de roman diverse malen verduidelijkt per wijk: “Ze hoefden daar in de A nooit hun kwartier uit. Sommige producten kwamen van mijlenver de grens over” (p. 92), “De C-wijk stond vol zelfvoorzienende gebouwen” (p. 25). De wijken sturen dus aan op de minimale verplaatsing van het lichaam. Voor de onderklasse geldt dat verplaatsing bemoeilijkt wordt, wanneer Bennie van C gedegradeerd wordt tot F verduidelijkt hij dat: “En zelfs mijn boodschappen halen in het snelle gebied zat er niet meer in, ik moest nu met mijn bonnen naast alle andere klootzakken in de rij gaan staan bij de voedselbank” (p. 28). Door de bonnen is Bennie afhankelijk gemaakt van de staat en wordt zo zijn mogelijkheid tot verplaatsing ingeperkt. Door te spreken van “andere klootzakken” wordt in het citaat ook duidelijk hoe Bennie zichzelf ziet en naar de andere mensen in de F kijkt. De geest wordt dus ook beïnvloedt door de uitwerking van deze biomacht gericht op plaats. Tegen het eind van de roman focaliseert Bennie zijn vader die bespreekt wat het algemene beeld is van de onderklasse:

Mijn vader zat op zijn praatstoel. Vertelde hoe er aan armoe eigen schuld kleeft. Hoe geschoold verstand je wapent tegen een onderklasse die telkens weer haar lasso's uitgooit en je met touwen naar beneden trekt, waardoor je jezelf genoodzaakt ziet ze zelfs die touwen af te nemen. (p. 212)

Aan de hand van de metafoer kan gesteld worden dat de minderwaardigheid van de onderklasse terecht is omdat zij, in plaats van zichzelf omhoog te werken, de bovenklasse alleen maar naar beneden kunnen halen en dat zij daarom niet zelfregulerend kunnen zijn. Ook de aansturing op het denken van de mens is dus geslaagd, men vindt zichzelf minderwaardig en zelfs schuldig. De roman toont zo hoe het proces van horizontale verzuiling uiteindelijk leidt tot de normalisatie van negatieve denkbeelden over de onderklasse, niet alleen door de bovenklasse, maar ook door de onderklasse zelf. Via een lezing gericht op biopolitiek wordt het narratief van sociale segregatie uitvergroet waardoor de lezer uitgenodigd wordt een kritische houding te nemen tegenover het overheidsingrijpen in zowel fictie als in de werkelijkheid.

2.1.2 *Slaap zacht, Johnny Idaho*

De roman *Slaap zacht, Johnny Idaho* speelt zich af in de Archipel, een kunstmatige eilandengroep gebouwd door en in het beheer van het Conglomeraat, een groep CEO's van machtige bedrijven die letterlijk "voor zichzelf waren begonnen, ergens in de oceaan" (Hulst, 2015, p. 287). De Archipel bestaat uit vier eilanden; Downside, Midlevel, Upside en Executive. Net als in *In alle steden* geldt ook voor deze roman dat er een status verbonden is aan ieder deel van de stad, wat al vroeg in de roman duidelijk wordt:

Wat weet ik van deze plek? Nauwelijks meer dan jij, vermoed ik. De basics. Dat ze gesticht is door een conglomeraat van multinationals. ... Dat de kanslozen op Downside wonen, de afzichtelijk rijken op Executive, de rijken op Upside en het flintertje middenklasse daartussen. (p. 41)

De status per eiland gaat gepaard met de kwaliteit en invulling van de omgeving. Over Downside zegt Johnny: "Monden, putdeksels en gebarsten leidingen walmen, de lucht gaat naadloos over in beton. Veel daklozen" (p. 42). Midlevel is juist bedoeld voor de arbeidersklasse, "waar forensen wonen in kleine eenheden, overwegend alleen" (p. 20), een eiland dat lijkt op een moderne variant van een Vinex-wijk: "Op de uiterste punt van Midlevel groeien gebouwen uit 3D-printers die zitten op een troon van eigen rag" (p. 22). Wanneer Johnny in Upside is, bespreekt hij de verhevenheid van de inwoners: "Ik kan niet anders zeggen: het appartement is geweldig. Ik word er boos van. Dat dit bestaat, deze illusie van onaantastbaarheid. Mijn hut had vijf keer in deze woning gepast" (p. 229). Bovenaan de ladder staan de mensen van Executive. Hatsu zegt erover: "Zoveel wereld voor zo weinig mensen" en:

Dit is een andere wereld, een geheim koninkrijk, sereen, verheven. Het beangstigt haar, niet een gevoel met een aanwijsbare oorzaak, maar een reactie op iets onzichtbaars, een spanning opgewekt tussen de polen van verbeelding en werkelijkheid. Ze versnelt haar pas, al wil ze het liefst haar lichaam voor zijn of achterlaten. (p. 219)

De beschrijvingen en naamgeving van de verschillende eilanden laten duidelijk een gesegmenteerde samenleving zien, waarbij ieder deel zijn eigen leefomstandigheden heeft. Ook in deze roman is het de bedoeling dat iedereen zo veel mogelijk in zijn eigen ruimte blijft. De angst die Hatsu ervaart wanneer ze in de "andere wereld" van Executive is, bekrachtigt dit. Binnen het referentiekader van Hatsu hoort de excessieve wereld van Executive niet te bestaan, ze kan het dan ook bijna niet

begrijpen door “de polen van verbeelding en werkelijkheid” waaraan zij zich vastklamt: “Ze monstert de ruimte - elk object is de manifestatie van exces. ... Ze knijpt in eigen vel” (p. 219). Het dualistische idee komt aan het eind van het citaat naar voren, met haar gedachten wil ze al ergens anders zijn en haar lichaam dan maar achterlaten. Voor zowel Hatsu als Johnny geldt dat zij een distantie voelen tegenover de nieuwe ruimte waarin zij zich bevinden, bij beide personages komt duidelijk een gevoel van nervositeit naar voren. De roman toont zo hoe de verschillende sociale klassen onderworpen zijn aan de invulling van de ruimte door het Conglomeraat. Op die manier bekritiseert *Slaap zacht, Johnny Idaho* middels een extrapolatie van kapitalistisch denken de neoliberale staat.

De indeling van de ruimte is bedoeld om de massa zo goed mogelijk te sturen, het moet dan ook niet mogelijk zijn om te veel te verplaatsen binnen die ruimte. Dit kan tot verkeerde beelden leiden, zoals dat bij Hatsu het geval was. De reden om deze wijze van biomacht toe te passen is om de hiërarchie in stand te houden. Het vasthouden van mensen in hun eigen omgeving wordt in het begin van de roman al vergeleken met een gevangenis. Wanneer Gerson spreekt over de zichtbare barrières en defensiewerken die tussen Upside en Executive liggen, zegt hij: “Maakt het Executive tot een gevangenis? Nee. Wat binnen en wat buiten is, wordt bepaald door omstandigheden. Executive is buiten, de rest van de wereld is de gevangenis. De rest van de wereld en het eigen lichaam” (p. 11). Uit het citaat volgt de benadering van Foucaults ‘volgzame lichaam’, volgens Gerson moet het lichaam opgesloten zitten buiten Executive, de gevangenis waar iedereen zijn werk uitvoert binnen zijn eigen omgeving ten dienste van de kleine elite waar hij zelf deel van uitmaakt. Johnny ervaart het leven op een vergelijkbare manier: “Hij draaide zijn hoofd naar de gordijnen. Ze scheidde hem van de wereld zoals het beton had gedaan. Het leven kwam hem voor als een reeks kamers waarin je gevangen werd gezet” (p. 179). Net zoals de mate van controle in de stad die Foucault beschrijft ten tijde van de pest, worden de eilanden in *Slaap zacht, Johnny Idaho* voorzien van uitgebreide controle. Zowel veiligheidsbeambten als drones genaamd ‘Ogen’ zijn continu aanwezig om te controleren of de mensen op straat al dan niet hun vergunningen bij zich hebben. De mate van controle neemt toe per welvarender deel van de Archipel: “Op Upside wordt alles gecontroleerd en gekwantificeerd. Downside is minder artificieel” (p. 78). Door de combinatie van continue surveillance en het beeld van de gevangenis komt bijna letterlijk het idee van de panopticon naar voren; de grote buitenwereld onderworpen aan de surveillance van het kleine eiland met de elite erop. Het gebruik van de anonieme Ogen versterkt het beeld van macht waarin de meest elementaire delen van het sociale lichaam onder toezicht staan. Foucault (1995) geeft als voorwaarde van deze macht dat hij permanent en alomtegenwoordig moet zijn, “capable of making all visible, as long as it could itself remain invisible”, de Ogen voldoen hieraan (p. 214).

Door de controle worden mensen gestuurd in hun gaan en staan, bovendien zorgen de eisen die gesteld zijn per eiland voor een indeling van de mensen. Ook voor de elite heeft dit invloed, wanneer Gerson voor zijn moeder van 81 een vergunning voor Executive of Upside aanvraagt, wordt deze afgewezen: “Geen toegevoegde waarde, aldus de geautomatiseerde ballotage” (Hulst, 2015, p. 92). Door de automatisering van de aanvragen op basis van toegevoegde waarde komt het zelfregulerende aspect van de staat naar voren; het lichaam is welkom, alleen de plaats is afhankelijk van de bruikbaarheid en volgzzaamheid. Het afwijzen van de moeder kan gezien worden als een biopolitieke interventie maatregel. Foucault (2003) geeft aan wie buiten het circuit valt: “Individuals who, because of their age, fall out of the field of capacity, of activity” (p. 244). De inperking van de vrijheid gaat dus gepaard met de afnemende productiviteit van het lichaam. Via deze biopolitieke benadering van de mens als *docile body* wordt duidelijk hoe de lezer gepresenteerd wordt met de algemene nietigheid van het individu.

Het hiërarchische beeld dat door de plaatsen al duidelijk werd gemaakt, wordt versterkt door manier waarop de personages zelf staan tegenover de eilanden en determinering. Voor inwoners van Downside wordt bijvoorbeeld het pejoratieve ‘Downie’ of ‘Downer’ gebruikt, in een vergadering van het Conglomeraat wordt zelfs gesproken van “de fundamentele minderwaardigheid van de Downie” (Hulst, 2015, p. 118). De naamgeving wordt ook omarmt door de inwoners zelf: “Maar eens een Downer altijd een Downer” (p. 45). Doordat dit genormaliseerde beeld van de samenleving bevestigd wordt door beide partijen, kan de biopolitieke strategie geslaagd genoemd worden. Net als *In alle steden* komt door het gebruik van zowel disciplinaire macht als biomacht gericht op plaats de succesvolle horizontale verzuiling naar voren. Beide verhalen tonen op die manier niet alleen de inperking van vrijheid, maar ook de normalisatie van denkbeelden waarin ongelijkheid als vanzelfsprekend beschouwd wordt. De romans uiten zo, door de extrapolatie van het proces van sociaal-economische segregatie, kritiek op de neoliberale politiek.

2.2 Hoe het lichaam bruikbaar blijft

De mens gereduceerd tot fabrieksmodellen. (Hulst, 2015, p. 99)

In dit onderdeel zal ik onderzoeken hoe de staat ervoor zorgt dat het ‘volgzame’ lichaam zijn productiviteit en efficiëntie behoudt ter instandhouding van de samenleving en mens als soort. Voor de biopolitiek gerichte staat is het belangrijk dat de massa, de mens als bruikbaar lichaam, zo productief mogelijk is en precies doet wat hij moet doen; de mens als soort in stand houden. Om dit te bewerkstelligen kan biomacht uitgeoefend worden op de massa. Deze biomacht ten behoeve van de productiviteit van het lichaam kan op verschillende manieren toegepast worden.

Ten eerste speelt de zorg een grote rol. De staat kan door middel van medicatie, ziekenhuizen en sturing van gedrag de algemene samenleving gezond houden. Doordat deze macht door de staat wordt uitgeoefend, heeft de staat de mogelijkheid om te kiezen welke delen van de bevolking welke mate van zorg toebedeeld krijgen. De keuze om mensen met obesitas meer zorgpremie te laten betalen dan andere mensen kan een voorbeeld van biomacht zijn. Hetzelfde geldt voor het goedkoper maken van gezond eten voor bepaalde doelgroepen.

Waar de staat de keuze heeft om mensen op verschillende wijze meer of minder zorg te bieden, heeft hij indirect ook de keuze om te bepalen wie leeft en wie sterft. Voor de instandhouding van de staat kan het zinvol zijn om hierop aan te sturen, dat kan bijvoorbeeld door een keuze te maken wie er dienstplichtig gemaakt wordt en hoe de leefomstandigheden per bevolkingsgroep zijn, maar bijvoorbeeld ook door de invoering van een kindpolitiek. Bij deze uiterste vorm van biomacht gaat het om necropolitiek, waarbij de dood in plaats van het leven centraal staat.

Ten slotte is het ook mogelijk om het individuele lichaam aan te passen door bijvoorbeeld technische of genetische modificaties. Voor technische modificaties gaat het dan bijvoorbeeld om hulpmiddelen zoals een horloge dat bepaalde gegevens doorspeelt of het beschikbaar stellen van mechanische ledematen voor gehandicapten. Bij genetische modificaties gaat het om eugenetica, de aansturing op DNA. Door tijdens de zwangerschap al aan te sturen op bepaald DNA en indien nodig te aborteren, kan de staat invloed uitoefenen op het lichaam van de massa. In deze tweede paragraaf zal ik onderzoeken hoe de biomacht zich richt op de bruikbaarheid van de massa en wat voor invloed dat heeft op de vrijheid van het lichaam en de geest van de hoofdpersonages.

2.2.1 *In alle steden*

In de roman *In alle steden* maakt de staat gebruik van verschillende manieren om het lichaam van de samenleving zo bruikbaar mogelijk te maken. In de roman wordt een duidelijk beeld geschetst van sturing op een gezonde levensstijl van bovenaf. Door sensoren, premies, accijnsen, propaganda en registratie probeert de staat zo goed mogelijk de gezondheid en dus de bruikbaarheid van het lichaam te bevorderen. Dat de staat de gezondheid van de massa belangrijk vindt, wordt uitgedragen door het ministerie van Volksvertrouwen. Door middel van spreuken die op schermen afgebeeld worden, kan de staat het volk bereiken. Een van de credo's luidt: "Gezond zijn, is gezond doen. Een gratis lichaam betaalt de duurste prijs. Je lichaam is je eerste huis, investeer er goed in" (Weverling, 2017, p. 185). Hiermee stuurt de staat aan op de zelfregulering van het lichaam, ze willen dus dat men zichzelf controleert en zelf zorg draagt voor het lichaam, opdat deze in een zo goed mogelijke vorm verkeert. Deze aansturing op de geest geeft nog wel vrijheid, het is aan de ontvanger van de boodschap om de keuze te maken om daadwerkelijk in het lichaam te investeren.

Het gaat in de roman echter niet alleen om die 'vrije' keuze van zorg. Door middel van premies en controles wordt ook aangestuurd op een gezonde levenswijze. Bennie laat al vroeg in de roman zien hoe men in de verticale stad het lichaam gezond houdt:

Goedemorgen Bennie. Goedemorgen. Dat bleven ze maar zeggen terwijl ze langs me liepen, allemaal vers terug van hun stakkerige wandeling om het pand, de lichamelijke oefening die de verzekering tam hield in premie en controle. Telkens weer, goedemorgen Bennie. Hee Bennie. Dag Bennie. En een voor een verdwenen ze door die glazen deuren naar binnen. (p. 15)

Het citaat laat duidelijk zien hoe gehoorzaam iedereen zijn fysieke taak uitvoert, niet om zelf gezond te blijven, maar om de verzekering "tam" te houden in premie en controle. Hieruit kan opgemaakt worden dat wanneer men niet hun lichamelijke taak uitvoert, zij meer geld moeten betalen en meer gecontroleerd worden. Bennie spreekt van een "stakkerige wandeling om het pand", waarmee hij laat zien dat de groep mensen steeds op dezelfde plek blijft. De aansturing van plaats komt zo ook naar voren komt. In *Discipline and Punish* gebruikt Foucault (1995) de theorie achter de *time-table* om de controle over de activiteiten van het 'volgzame lichaam' te duiden, hij spreekt daarbij van drie methoden: ritme creëren, specifieke bezigheden opleggen en het reguleren van cycli van herhalingen (p. 149). Het bovenstaande fragment valt goed hieronder te categoriseren. De cycli van herhalingen zijn bovendien niet alleen zichtbaar in de beweegpatronen van de mensen, maar ook in de manier waarop Bennie uitdrukking geeft aan zijn contact met hen, de continue herhaling van "Goedemorgen Bennie", "Telkens weer, goedemorgen Bennie", "Dat bleven ze maar zeggen". Daarnaast spreekt de protagonist ook nog over glazen deuren, die als metafoor gezien kunnen worden voor de transparantie van de beweging en daarmee de controlering van de massa door de overheid. Ook het tam houden van de verzekering laat nog enige vrijheid toe in de aansturing van het eigen lichaam. De prijs die je betaalt voor het niet doen van je wandeling resulteert in hogere kosten en meer controle, waardoor de keuze om wél je wandeling te doen aantrekkelijker wordt. Op deze wijze komt de aansturing op normalisering naar voren en zo de onbewuste inperking van de vrijheid. De Foucauldiaanse lezing van het fragment gericht op disciplinaire macht en biomacht toont hoe de roman via Bennie kritiek uit op de overdreven simplificatie en routinisering van het leven ten gevolge van de aansturing op de bruikbaarheid van het lichaam.

De aansturing op een gezond lichaam wordt nog verder uitgebreid door allerlei sensoren die verwerkt zijn in de kleding. Wanneer Bennie terugblijkt op zijn tijd in de C-wijk geeft hij aan: "In die pakken zaten sensoren genaaid waarmee ze je hartje in de gaten hielden en elke onregelmatigheid registreerden. In C had ik ze trots gedragen" (Weverling, 2017, p. 87). Met deze sensoren worden alle

relevante data doorgespeeld naar de belanghebbende instanties, zo wordt bij het halen van voedingsmiddelen hiervan gebruikgemaakt:

In elke winkel precies advies naast elke groente over wat het beste was voor welke lengte, gewicht en leeftijd en maakte je een fout daarin, dat gaf niet. Dan pakten ze het bij de kassa gewoon weer van je af. En nam je het tegen beter weten in toch mee naar huis dan was daar weer dat verzekeringspremietje dat in de lucht schoot, maar dat je niks kon schelen. En zo liep het leven in cirkels, want het leven liep altijd in cirkels. (p. 88)

Net als in het vorige citaat komt de sturing vanuit de staat weer naar voren. Opvallend is dat er precies advies gegeven wordt over wat het beste is, zodat men het idee krijgt daar zelf een afweging in te maken, terwijl vervolgens aangegeven wordt dat de 'slechte' producten bij de kassa weer worden afgenomen. Mocht je dan alsnog kiezen voor die producten, dan komt de verzekering er weer aan te pas, zij weten door de sensoren in de kleding wat het beste is. Op deze manier wordt de bevolking de gezonde kant opgestuurd, zodat iedereen gezond, productief en dus bruikbaar kan blijven.

De controle op gezondheid is niet vanzelfsprekend, maar afhankelijk van de plaats waar je je moet bevinden, Bennie gaf al aan dat hij de pakken in C met trots gedragen had, maar nu hij weer teruggevallen is naar F moet hij het doen met minder: "Met karren vol restgroenten die ze in de zelfgereguleerde wijken te veel geproduceerd hadden" (p. 31). Hieruit blijkt dat de betere wijken ook voorrang hebben in de toegang tot verse producten en zo kan geconcludeerd worden dat de staat belang heeft in een gezondere bovenklasse ten opzichte van de onderklasse. Dit betekent dat door deze vorm van biomacht de eerder genoemde sociaal-economische segregatie gepaard gaat met de levenskansen per groep.

De voorrang die uitgaat naar naar een gezondere bovenklasse kan uiteindelijk resulteren in het vroeger sterven van mensen uit de onderklasse. Als het aansturen op sterven een hogere prioriteit heeft dan het aansturen op leven, is er sprake van necropolitiek. In de roman *In alle steden* komt dit fenomeen ook naar voren. In een boodschap van de staat die op alle schermen wordt afgespeeld, wordt aangegeven dat de grootverdieners het nog beter gaan krijgen, maar ook dat er een dubbele dienstplicht komt voor de onderklasse, "zodat jongens zoals Mattheus en ik ook een bijdrage konden leveren" aldus Bennie (p. 51). Door te spreken van "een bijdrage kunnen leveren" wordt de bruikbaarheid van de onderklasse voor de samenleving gebruikt om het risico van sneuvelen goed te praten. Of zoals Foucault (2000) het subtiel verwoordt: "Go get slaughtered and we promise you a long and pleasant life" (p. 405). Terwijl de mensen van de onderklasse hun leven op het spel zetten,

kan de bovenklasse veilig productief blijven. Die discrepantie in bruikbaarheid wordt verder uitgewerkt:

Want dat was wat er gebeurde al je geen betrekking had of je hersens uitbreidde in de studieloop, dan ging je koud de oorlog in. In de vreselijkste gebieden, ... om te kijken of er via die weg het een en ander te regelen viel. Wat zelden het geval was en kwam je niet gekist terug, dan was het wel met een oorlogstrauma dat heel je leven als een wolk om je heen bleef hangen. (Weverling, 2017, pp. 226-227)

In het fragment wordt gezegd dat je ofwel dood ofwel met een oorlogstrauma terugkeert, wat alleen geldt voor de mensen die niet een betrekking hebben of gingen studeren, zij worden niet uitgezonden. Maar om een betrekking te krijgen of te kunnen studeren, moet je al uit de bovenklasse komen. Dat betekent dus dat de onderklasse feitelijk opgeofferd wordt in de oorlog.

Het lichaam van de onderklasse kan ook als productief en bruikbaar gezien worden, aangezien zij wel dienen in de oorlog. De staat maakt dus een keuze in wie de meeste kans op leven heeft. In *History of sexuality* beschrijft Foucault (1976) hoe de machthebber gebruik kan maken van diens subjecten ter verdediging van de staat: "without 'directly proposing their death', he was empowered to 'expose their life'" (p. 135). Voor *In alle steden* geldt hetzelfde, de staat beslist wie het risico loopt om te sneuvelen. Op die manier toont de roman hoe biopolitieke strategieën gebaseerd op de bruikbaarheid van het lichaam leiden tot de inperking van de vrijheid van de onderklasse.

Een andere manier om de bruikbaarheid van het lichaam te bevorderen of af te keuren heeft te maken met de maakbaarheid van het lichaam. Door bijvoorbeeld eugenetica kan de mens als soort verbeterd worden, maar ook afgewezen worden. In de roman *In alle steden* wordt gebruikgemaakt van diverse methoden om te bepalen wat iemands toegevoegde waarde voor de maatschappij is en daar kan vervolgens weer op ingespeeld worden. Deze vorm van biomacht komt op meerdere manieren naar voren in de roman. Over Mattheus zegt Bennie:

Ze hadden aan zijn genoom kunnen afleiden dat zijn wortels in het zand lagen en dat de agressie niet in hun hoofd maar in zijn cellen lag. Zo'n jongen plaatste je niet zomaar bij een gezin dat het leven meehad. Dus groeide hij op in het staatshuis, waar ze hem ongespeend in bed stopten. (Weverling, 2017, p. 57)

Uit het fragment kan opgemaakt worden dat er een bewuste keuze wordt gemaakt om Mattheus de kansen op een goed leven te ontnemen, puur op basis van zijn genoom. Door de jongen niet bij

een gezin te plaatsen “dat het leven meehad”, blijft er ruimte in dat gezin om een kind met een beter genoom op te voeden. Op die manier wordt de bruikbaarheid van het gastgezin optimaal ingezet, terwijl Mattheus aan de kant geschoven wordt en in een staatshuis geplaatst wordt, “waar ze hem ongespeend in bed stopten”. Zo komt de determinatie van het lichaam op basis van genetica naar voren. Ook het meisje met de bijnaam Roversdochter is slachtoffer van deze genetische sturing. De Roversdochter is geboren in de A-wijk, maar kan daar niet haar hele leven blijven. Tegen Bennie zegt ze dat ze het stempel “Genetisch Gestuurd” draagt en ter uitleg geeft ze aan: “Ze lazen een voorspellende schaamte in mijn genen en hielden me kort tot de leeftijd dat niet meer toeliet” (p. 188). Hieruit kan opgemaakt worden dat wanneer iemand niet aan de eisen van een ‘A-wijkkind’ voldoet, daar niet thuishoort en plaats moet maken. Net als bij *Slaap zacht, Johnny Idaho* in paragraaf 2.1.2 wordt hier duidelijk dat de mensen die buiten het circuit vallen, niet bruikbaar zijn en dus verplaatst moeten worden. Deze wijze van biomacht zorgt er dus voor dat de bovenklasse in stand gehouden wordt en diens bruikbaarheid door zelfregulering gegarandeerd blijft. De roman toont op deze manier hoe de bestempeling van mensen leidt tot kansenongelijkheid en daarmee tot de inperking van vrijheid, wat niet alleen hoeft te gelden voor de fictieve wereld van *In alle steden*, maar ook voor de huidige maatschappij.

2.2.2 *Slaap zacht, Johnny Idaho*

In de roman *Slaap zacht, Johnny Idaho* wordt biomacht op verschillende manieren ingezet om de bruikbaarheid van de mens op peil te houden en te bevorderen. De mate waarin de hoeveelheid zorg afhankelijk van status naar voren komt, is in *Slaap zacht, Johnny Idaho* minder uitgebreid dan in *In alle steden*. Wel wordt duidelijk dat informatie doorgespeeld wordt om de productiviteit van de lichamen te optimaliseren. Wanneer Hatsu in een bar zit, beschrijft ze de man die naast haar komt zitten: “Om zijn pols droeg hij een iWatch die zijn werkgever op de hoogte hield van zijn fysieke gesteldheid” (Hulst, 2015, p. 24). Door deze informatie-uitwisseling tussen werkgever en werknemer kan de bruikbaarheid van het lichaam gecontroleerd worden. De werkgever kan dan bepalen of zijn werknemer toe is aan rust of juist nog kan werken. De optimalisatie van het lichaam in de Archipel wordt door middel van dit soort gadgets nagestreefd.

Waar de roman *In alle steden* uitgebreid ingaat op de verzekering en diens premies, komt dat minder aan bod in *Slaap zacht, Johnny Idaho*. Toch is er een cruciaal moment waarin het ziekenhuis en de verzekering een rol speelt in de uitoefening van biomacht. Wanneer Johnny opgenomen wordt in het ziekenhuis na de instorting van het appartementencomplex, wordt hij naar zijn identiteit gevraagd. Johnny reageert hier niet op, waarna het personeel aangeeft: “Het ingewikkelde is dat we niet weten wie je bent. Dat is vervelend, voor het ziekenhuis, de verzekering, maar vooral voor jezelf,

natuurlijk” (p. 180). Uit het citaat blijkt dat het voor het ziekenhuis belangrijk is om Johnny’s identiteit te achterhalen, want zonder identiteit kan zijn informatie niet doorgespeeld worden naar de verzekering. Later in de roman wordt duidelijk dat het ontbreken van een verzekering resulteert in een mindere behandeling: Johnny’s wonden zijn met nietjes dichtgemaakt (p. 282). Het feit dat er op de uitvoering beknibbeld is, laat het kapitalistische belang van het ziekenhuis zien. De kwaliteit van de zorg gaat gepaard met de welvarendheid van de patiënt. Is de patiënt niet verzekerd, dan krijgt hij niet de beste zorg.

Voordat het ziekenhuis de identiteit van Johnny heeft achterhaald, is hij al uit het ziekenhuis verdwenen. Hierdoor ziet het ziekenhuis zichzelf genoodzaakt om de ziekenhuisopname te verzwijgen. Dit resulteert erin dat Johnny identiteitsloos door het leven gaat, want hij wordt alsnog gemarkeerd als overleden bij de instorting van het gebouw. Het ziekenhuis heeft dus het vermogen om iemand als levend of overleden te bestempelen, simpelweg door het geven van informatie. Doordat Johnny als overleden te boek staat, valt hij buiten het systeem van de staat en daarom is er geen data van hem te verkrijgen. Hij is “administratief overleden” en daarom een onbruikbaar lichaam (p. 84). Vanuit een biopolitiek uitgangspunt komt zo een paradoxale kwestie van vrijheid naar voren. Enerzijds is Johnny vogelvrij: hij is ontnomen van al zijn rechten doordat hij simpelweg niet bestaat in het systeem en daardoor niet meer functioneel kan meedraaien in de maatschappij. Anderzijds is hij wel vrij in zijn handelen, omdat hij buiten de persoonsgerichte surveillance valt. De roman bekritiseert zo de toenemende invloed van de informatiemaatschappij, door de lezer te confronteren met de tegenstrijdige vrijheden die daarmee gepaard gaan.

Een belangrijk onderdeel in de roman wat betreft de bruikbaarheid van het lichaam heeft te maken met necropolitiek. Het thema van de onsterfelijkheid speelt een grote rol in de verhaallijnen van Gerson en Hatsu. Hoewel er, in tegenstelling tot *In alle steden*, in de roman geen directe aansturing is door de staat op wie wel mag leven en wie niet, wordt er veel nagedacht over de betekenis van leven en dood. Doordat Gerson de belangrijkste aandeelhouder is van project Sisyphus, waarin onderzoek gedaan wordt naar onsterfelijkheid, heeft hij in potentie de macht om te beslissen wie leeft en wie niet: “Als eigenaar van Sisyphus kan hij eigenhandig bepalen wie leven mag en sterven zal - hij weet er nog wel een paar” (Hulst, 2015, p. 371). De laatste zin uit het citaat laat zien dat Gerson niet bezig is met de bruikbaarheid van het lichaam, maar met zijn eigen belangen. De potentiële toegang tot deze biomacht zorgt ervoor dat Gerson zich al als overwinnaar waant, waarbij uit het citaat blijkt dat hij geen problemen heeft met de keuze wie mag leven en wie sterft. Met dit vraagstuk wordt een nieuwe kwestie in het politieke klimaat geopperd aan de hand van necropolitiek. Mbembe (2003) stelt dat het leven in het biopolitieke frame altijd onderworpen is aan de macht over de dood, waarbij het in essentie gaat over wie mag leven en wie moet sterven. Wanneer Gerson zijn einde

tegemoet gaat als Johnny hem met een mes bedreigt, lijkt hij toch terug te komen op zijn eerdere gedachten: “Bijna onverstaanbaar zegt Gerson: Niemand verdient te sterven” (Hulst, 2015, p. 375).

Gerson denkt ook na over wat de betekenis is van onsterfelijkheid: “Pas wanneer Sisyphus levert, zal er een definitieve scheiding tussen de stervenden en de levenden ontstaan, tussen zij die kort flakkeren en zij die zich verheffen tot de maat van de kosmos” (p. 122). In het toekomstbeeld van Gerson komt duidelijk het idee van necropolitiek als uiterste biomacht naar voren, waarin de levenden het voor het zeggen hebben en de bruikbaarheid van het lichaam ongeëvenaard is: “Niets is onmogelijk als de tijd onbeperkt is” (p. 371). Ook Hatsu ziet het beeld van een supermacht: “Ze zal onder controle blijven van een kleine elite: Gerson en de zijnen. Hoeveel gelijken zullen zij toestaan? Weinig” (p. 52). De biomacht die Hatsu aan het creëren is, speelt in haar gedachten: “Ze gelooft niet meer wat ze vorige week geloofde: dat de wereld geholpen zal zijn met de therapie die ze ontwikkelen. Maar heeft ze dat ooit echt geloofd?” (p. 100). Uiteindelijk besluit ze haar eigen project te saboteren, niet geheel zonder scrupules: “En toch, is het doden van het onsterfelijke misdadiger dan het doden van het vergankelijke? Moet moord gemeten worden in gederfd leven? Indirect doodt ze nu een hele elite van supermensen” (p. 379).

De dood is de verbindende factor in de driehoeksverhouding tussen de hoofdpersonages. Het is de “administratief overleden” Johnny die uit wraak Gerson vermoord, die op zijn beurt verantwoordelijk is voor de instorting van het gebouw waar Johnny onder terecht kwam, met honderden doden tot gevolg. Hatsu is degene die in eerste instantie onsterfelijkheid mogelijk maakt voor Gerson en vervolgens ervoor zorgt dat deze uiterste biomacht gesaboteerd wordt. Doordat de dood een belangrijkere rol speelt dan het leven, wordt het dystopische karakter van de roman benadrukt. De roman laat zo zien hoe de potentiële macht over de dood leidt tot een existentiële crisis bij de hoofdpersonen.

Net als in *In alle steden* wordt het lichaam ook bruikbaar gemaakt en gehouden door middel van externe invloeden zoals fysieke modificatie en eugenetica. De essentie die in *Slaap zacht, Johnny Idaho* naar voren komt met betrekking tot de verbetering van het lichaam, is te vinden in het credo ‘mooier is beter’. Hierbij komt ook een deel van de aansturing op gedrag bij kijken. Het Conglomeraat stuurt aan op de uiterlijke verbetering van het lichaam. Hoewel de voornaamste reden een kapitalistisch oogmerk lijkt te hebben, heeft het volgens de reclame ook invloed op de bruikbaarheid van het lichaam: “Aantrekkelijke mensen krijgen makkelijker een baan en een partner. Wat voor leven wenst u voor uw kind? Doe de beauty check bij Crispy Clean Abortions” (p. 83). Uit het citaat blijkt dat er via de reclame aangestuurd wordt op het krijgen van aantrekkelijke mensen, met als reden dat zij succesvoller zullen zijn wanneer zij er goed uitzien. Daarmee is ook hun bruikbaarheid voor de staat bevestigd. Ook wordt men gestimuleerd zichzelf te optimaliseren: “Reclames voor

kaakmodificatie ('meer man, meer macht!')" (p. 227). Mensen die opgroeien met het idee dat zij hun uiterlijke kenmerken moeten optimaliseren, zullen gemakkelijker geld uitgeven aan deze modificaties, zeker wanneer die geaccepteerd en gestimuleerd worden door de maatschappij. Zo wordt niet alleen het kapitalistische denkbeeld bevestigd, maar ook de wijze waarop er sprake is van biomacht ter bevordering van het bruikbare lichaam.

Johnny verbaast zich over de geoptimaliseerde lichamen die hij ziet wanneer hij zich in *Upside* bevindt: "Ze lijken allemaal zo fucking gezond - uitwendige perfectie, inwendige verrotting. Zoiets. Zelfs in de kleren die ik nu draag, moet het opvallen dat ik van een andere stam ben" (p. 237). In *Upside* functioneert iedereen op dezelfde wijze. Zo komt weer naar voren hoe de aansturing vanuit de staat op het mooie lichaam als bruikbaar lichaam een succesvol uitgevoerde vorm van biomacht is, iedereen doet wat hij moet doen. Johnny bekritiseert de optimalisatie van de lichamen: "Uitwendige perfectie, inwendige verrotting." Hij gaat zelfs zo ver dat hij het contrast tussen hem en de mensen op straat verduidelijkt door zichzelf "van een andere stam" te noemen. De essentie van de bruikbaarheid van het lichaam wordt door Hatsu's focalisatie van een veiligheidsbeambte gepresenteerd: "Hard werken is de bron van alle geluk" (p. 39). Op deze manier komt naar voren hoe de optimalisering van het lichaam, dat in dienst staat van de samenleving, actief genormaliseerd wordt door de staat. Dezelfde beambte merkt bij zijn controle op: "U heeft geen vrienden. Een risico-indicator" (p. 39). Dit beeld is vergelijkbaar met de interpretatie die Diken (2011) geeft van *Brave New World*. Hij geeft aan: "In this utilitarian world, everybody has to be 'socially useful' Thus, spending time alone is considered suspect. In a highly networked society, the desire for solitude signals a danger of unbonding" (p. 154). Op deze wijze wordt de bruikbaarheid van het individuele lichaam in de context van het collectief geplaatst. Het verdachte aspect van een solitair bestaan zorgt in zowel *Brave New World* als in *Slaap zacht, Johnny Idaho* voor een inperking van de vrijheid.

Het verschil tussen de maatschappelijke acceptatie binnen en buiten de Archipel van fysieke aanpassingen wordt ook verduidelijkt door Johnny: "Gonzo vraagt waarom ik het [litteken] nooit heb laten fixen. Dezelfde vraag heeft Verlaine me ook gesteld. Gek, de Woestijnrat vroeg het me in al die jaren niet één keer" (Hulst, 2015, p. 103). Zowel Verlaine als Gonzo verblijven in de Archipel, terwijl de Woestijn daarbuiten blijft. Hieruit kan opgemaakt worden dat het Conglomeraat actief aanstuurt op de verbetering van het lichaam en dat het sociaal geaccepteerd is om dit te doen, binnen de Archipel is er dus sprake van een genormaliseerd beeld van lichamelijke optimalisatie. De roman zet door deze representatie van het esthetische vraagtekens bij de hedendaagse socialmediacultuur waarin gestreefd wordt naar het plaatsen van perfecte plaatjes. Het verbeterde lichaam kan op die manier gezien worden als middel tot sociale acceptatie. *Slaap zacht, Johnny Idaho* laat zo zien wat de invloed van de digitale samenleving kan zijn op de vrije wil van het individu.

2.3 Hoe het lichaam onder controle blijft

Ik voelde alleen dat onzichtbare koord dat aan me trok. (Weverling, 2017, p. 165)

In dit onderdeel zal ik onderzoeken hoe de staat het lichaam volgzzaam houdt en controleert. In de twee voorgaande paragrafen heb ik aangetoond hoe het lichaam op zijn plaats blijft en bruikbaar blijft. Beide vormen van machtsuitoefening zijn echter ondergeschikt aan de controlering van het lichaam. Het is namelijk essentieel voor de staat om ervoor te zorgen dat de massa niet in opstand komt en zo goed mogelijk blijft functioneren binnen de gegeven normen en waarden van de maatschappij.

De meest vanzelfsprekende manier waarop de maatschappij in het gareel gehouden kan worden, is door de controle van de staat zelf. Door middel van surveillance kan de staat zijn burgers in de gaten houden en controleren. Het is echter voor de biopolitiek gerichte staat van belang dat hij de juiste balans vindt in deze controle, daarbij spelen zowel aspecten van biomacht als van disciplinaire macht een rol. Mendieta (2014a) benadrukt daarbij ook het belang van zowel het individuele als het collectieve lichaam: “biopolitics refers to the ways in which capitalism disciplines both individual and collective bodies in order to maximize their subjugation and exploitation with the least cost of expenditure of power” (p. 39). Het is voor de staat dus belangrijk om de massa te laten geloven in het belang van de staat, waarin het lichaam zo goed mogelijk op zijn plaats blijft en zichzelf zo bruikbaar mogelijk houdt. Wanneer de massa zelf het geloof heeft dat dit belangrijk en zinvol is, zal hij zichzelf reguleren en bereikt de maatschappij de status van een autopoietische machine.

Een andere mogelijkheid waarop de massa zichzelf in stand houdt, is door zelfregulering en sociale druk. De staat kan een rol spelen in deze sociale druk door bijvoorbeeld een beloningssysteem in te voeren voor goed gedrag, zo wordt enerzijds een beeld geschept van wat ‘goed gedrag’ is en anderzijds gaan mensen dit gedrag vertonen omwille van de beloning. Deze vorm van biomacht is minder duidelijk dan de aansturing op plaats en bruikbaarheid van het lichaam, maar werkt juist overkoepeld door op alle vormen van biomacht. In deze derde paragraaf zal ik onderzoeken hoe de biomacht door middel van controle en sociale druk en zelfregulering naar voren komt in de romans en wat voor invloed dat heeft op de vrijheid van het lichaam en de geest van de hoofdpersonages.

2.3.1 *In alle steden*

In de roman *In alle steden* gebruikt de staat verschillende manieren om het lichaam van de samenleving aan te sturen en te controleren. Dit gebeurt niet alleen door directe controlering van het volk, maar ook door aansturing op bepaald gedrag en door normen en waarden uit te dragen. Hierdoor kan het volk terecht komen in een vicieuze cirkel van sociale zelfregulering. De roman laat duidelijk naar voren komen op wat voor manieren de staat controle uitoefent over het lichaam van de samenleving en wat de consequenties zijn wanneer men zich niet aan de regels houdt.

Ten eerste is het zogeheten 'blauwkorps' een direct aan te wijzen uitvoerende macht van de staat. Zij controleren in de mindere wijken of men zich aan de regels houdt. Bennie verduidelijkt dit wanneer hij spreekt over het leven in de G-wijken: "Een armoedig nomadenbestaan, waarbij het blauwkorps steeds weer binnenviel om ze eruit te jagen" (Weverling, 2017, p. 32). Daarnaast werken zij ook op aanwijzingen van de 'klikspanbrigade', dat weer nauw verwant is aan het ministerie van Volksvertrouwen: "Hij had bij het ministerie van Volksvertrouwen een mannetje zitten dat zowat elke avond aan hem tipte waar de klikspanbrigade hun blauwknappen op afstuurde" (p. 90). Hieruit kan opgemaakt worden dat de klikspanbrigade een overheidsinstantie is die inspeelt op de sociale zelfregulering van het volk. Wanneer Mattheus zich moet melden voor een evaluatie van gedrag, gaat hij er meteen vanuit dat iemand geklikt heeft over zijn gedrag: "Ik weet zeker dat ik me een verklikker op het pad heb gekregen, waarom anders zo'n braaf mens als ik willen evalueren" (p. 164). Over klikspanen heeft hij ook direct zijn mening klaar: "Het zegt wat over iemand hoor, als ie aan het klikspanen slaat" (p. 165). Later blijkt dat Bennie de verklikker is, waaruit opgemaakt kan worden dat iedere burger een klikspan kan zijn en dit niet voorbehouden is voor bijvoorbeeld ambtenaren. De anonimiteit van de "verklikkers" en het feit dat iedereen er een kan zijn, brengt zo weer het beeld van de panopticon naar voren. Het gaat dan om de "thousands of eyes posted everywhere, mobile attentions ever on the alert", die overal in de wijken te vinden zijn (Foucault, 1995, p. 214). De wijze van biomacht waarin het volk zichzelf controleert is in die zin succesvol.

Wanneer het zo ver komt dat iemand opgepakt wordt door het blauwkorps, dan moet diegene 'De Verbetering' in. Zoals al eerder benoemd is, moet De Verbetering zorgen voor de reïntegratie van misdadigers of 'specifiek verklaarden'. Wat er precies gebeurt met mensen in De Verbetering wordt duidelijk wanneer Bennie de eventuele opname van Alfi bespreekt: "Ze wilden die Alfi De Verbetering in hebben. Zijn nachtmerries virtueel voor hem afspelen, niet van echt te onderscheiden, zodat hij geteisterd en gepijnigd beter weten zou" (Weverling, 2017, p. 195). Het citaat laat duidelijk zien dat er sprake is van disciplinaire macht. Dit wordt nog duidelijker wanneer ook de angst voor de straffen de belangrijkste motivatie van goed gedrag blijkt te zijn. Wanneer Bennie voor de krant schrijft, geeft hij aan:

Elk jaar waren we verder gegaan in onze tegemoetkoming aan de lezer, want we wilden ze niet kwijt. Elk jaar hadden we beter geluisterd naar de staat, omdat we toegang wilden tot informatie en onze vergunning voor digitale verspreiding wilden behouden. En ik had geen piep gegeven, want alles beter dan Volksvertrouwen, of de oorlog dus ik schreef iedereen naar de oren al liet de rotte smaak in mijn mond zich steeds minder vaak wegspoelen met één glas, waarbij ik het dan ook steeds minder vaak liet. (p. 222)

Het fragment laat zien hoe de krant zich steeds meer laat leiden door de staat, want anders raken zij hun vergunning kwijt. Evengoed moet Bennie hierin meegaan, uit angst voor “Volksvertrouwen” of de oorlog. Zo komt ook de aansturing van het lichaam op basis van necropolitiek weer naar voren. Het belangrijkste uit het fragment is de invloed van de censuur op Bennie, die schrijft wat hij niet wil schrijven en daardoor een groter wordend drankprobleem krijgt, puur om te ontsnappen aan de “rotte smaak” die hij, door zijn angst voor Volksvertrouwen, aan zichzelf meegeeft. De roman laat door de verschillende instanties die de personages beïnvloeden zien hoe een toenemende afhankelijkheid van de staat leidt tot een inperking van vrijheid en uit op deze manier kritiek hierop.

Een ander belangrijk aspect van controle door de staat, is de aansturing op bepaald gedrag door normen en waarden te creëren en te propaganderen. In paragraaf 2.2.1 werd al duidelijk dat de staat door middel van spreuken het lichaam gezond, functioneel en bruikbaar probeert te houden. Deze credo's worden ook uitgedragen door afgezanten van de staat. Het meisje van de inspectie dat moet onderzoeken wat voor maatschappelijke status Bennie heeft en kan krijgen, probeert hem te helpen om weer een zinvol leven te krijgen: “Het gaat allemaal om werk, gezondheid en liefde,’ zei ze. ... Het zijn de pijlers van geluk” (p. 44). Met deze pijlers van geluk stuurt ze aan op het belang van de staat: werken om geld te verdienen, gezondheid om het werk goed uit te kunnen voeren en liefde om nageslacht te garanderen, zodat de bruikbaarheid van het lichaam van de samenleving kan circuleren. Het is precies op deze wijze dat er meer aangestuurd wordt op biomacht dan op disciplinaire macht, het geloof in de drie pijlers zorgt ervoor dat de mens zijn zingeving zoekt in deze productieve idealen. Dit wordt nog duidelijker wanneer het meisje uitwijdt over werk: “Werk is heel belangrijk, voor jou, maar eigenlijk voor ieder mens, want het laat je zien dat je iets kunt. Werk zorgt ervoor dat we ons gewaardeerd voelen, dat we macht voelen over anderen en controle over ons leven” (p. 45). Het is dit beeld van controle over je eigen leven dat naadloos aansluit op het principe van zelfregulering. Het gevoel van controle krijgt het individu wanneer hij werkt, wat inhoudt dat de controle verdwijnt wanneer er geen werk is. Deze paradoxale benadering van werk houdt het lichaam van de samenleving onder controle als vorm van biomacht. Bovendien komt dit beeld

overeen met het citaat uit *Slaap zacht, Johnny Idaho*: “Hard werken is de bron van alle geluk” (Hulst, 2015, p. 39). Beide romans tonen op die manier een kritisch beeld van het gestandaardiseerde beeld van het ideale plaatje: werk, gezondheid en liefde.

Naast het uitdragen van normen en waarden speelt ook de stigmatisering van de bevolking een belangrijke rol. Dit begint al met de alfabetische naamgeving van de verschillende wijken, waardoor mensen uit de F-wijk zich ondergeschikt voelen aan de mensen boven hen. Het geven van een stempel gebeurt ook per individueel lichaam. In de roman komt dit veelvuldig voor, zo werd in paragraaf 2.2.1 al duidelijk dat de Roversdochter als ‘Genetisch Gestuurd’ gemarkeerd werd en hoe dat haar kansen ontnam. Ook Alfi krijgt het predicaat ‘Genetisch Gemankeerd’ toebedeeld om zijn zwakzinnigheid een naam te geven (Weverling, 2017, p. 189). De stempel waar het echter om draait in *In alle steden* is die van Bennie:

En mooi dat ik nu in de penarie zat met mijn stempel: Specifiek Iemand. Mooi dat ik me nu geen baantje meer kon vinden in gangbaar circuit en het hele verdere leven uit staatsbonnen zou moeten putten, waarvan iedereen wist dat er geen eer in lag. (p. 70)

Uit het citaat komt naar voren dat hij door ‘Specifiek Iemand’ benoemd te zijn een bepaalde afhankelijkheid krijgt ten opzichte van de staat. Alleen door middel van bonnen kan hij nog zijn zaken regelen. Ook ziet hij door de stempel zijn maatschappelijke status kelderen, aangezien iedereen wist “dat er geen eer in lag”. Daarnaast wordt ook duidelijk dat hij met zijn nieuwe status kan rekenen op meer controle op zijn gedrag, niet alleen vanuit de staat, maar juist ook vanuit zijn omgeving. Nadat het meisje van de inspectie de buurt heeft ingelicht over Bennies ‘Specifiek verklaring’, zegt hij: “Het zinde me niks dat al mijn burens plotseling met dikke neus in mijn zaakjes zaten, want wat had je eraan, maar ze wisten het nu allemaal van mij als Specifiek Iemand en hielden een oogje in het zeil” (p. 94). Deze indirecte controle door de staat is een goed voorbeeld van sociale regulatie via etikettering en laat een succesvolle ingreep door middel van biomacht zien. De roman toont zo hoe de verschillende vormen van macht het collectief boven het individu stellen, waarbij de normalisering verder uitgewerkt wordt door de bestempeling van de ‘ander’.

2.3.2 *Slaap zacht, Johnny Idaho*

De roman laat diverse toepassingen zien van macht om het lichaam van de samenleving te controleren en aan te sturen. Net als in *In alle steden* gebeurt dat enerzijds door directe controle vanuit de staat en anderzijds door sociale druk en zelfregulering. In *Slaap zacht, Johnny Idaho* komen

de verschillende manieren waarop er richting gegeven wordt aan het lichaam van de samenleving duidelijk naar voren.

De Archipel kan het best omschreven worden als een neoliberale controlestaat; in alle eilanden is er sprake van surveillance door verschillende middelen waarbij de bedrijven een hoofdrol spelen. Dat varieert van vaste apparaten zoals lichaamsscanners tot controles door veiligheidsbeambtes. Zoals in paragraaf 2.1.2 al duidelijk werd, varieert de controle per stadsdeel. Wanneer Hatsu Executive binnenkomt, wordt de excessieve mate van controle door de staat zichtbaar:

De controles omvatten een lichaamsscan, het vastleggen van biometrische data en het nemen van bloed- en speekselmonsters. Elke handeling voelt als roof op klaarlichte dag. Daarna neemt een virtuele psycholoog een gesprek af waarin verbale en non-verbale reacties worden geregistreerd op onbegrijpelijke vragen en visuele prikkels. (Hulst, 2015, p. 219)

Het fragment laat zien wat voor testen Hatsu moet afleggen om Executive binnen te komen. Verder wordt niet duidelijk waarom ze al deze testen moet doen, er volgt geen uitleg over de relevantie van de bloed- en speekselmonsters en ook niet over de functie van de virtuele psycholoog. Het fragment toont vooral de hiërarchische verhouding tussen de mensen op Executive en de mensen daarbuiten door de dominante machtspositie van de staat ten opzichte van het individuele lichaam toe te passen. Het citaat is daarmee in lijn met Foucaults essentie van biomacht waarin de biologische standaardkenmerken van de mens het object worden van een politieke strategie (2007, p. 1).

Eerder in de roman wordt duidelijk wat er met de verschillende gegevens kan gebeuren, daar wordt beschreven hoe Hatsu's reis naar Upside eruitziet:

In de steriele hal legt ze haar wijsvinger op de scanner die toegang verschaft tot de lijn richting Upside. De prijs van de rit wordt afgeschreven, haar identiteit wordt gecontroleerd, gegevens worden doorgespeeld naar de systemen van Good To Know You!™ ('Op de uitkijk voor *jou*.'). (Hulst, 2015, p. 23)

In het citaat spelen meerdere zaken een rol in de weerspiegeling van de controle. Ten eerste kunnen er door de ambiguïteit in het taalgebruik meerdere betekenissen gevonden worden. De "prijs van de rit" kan niet alleen in geld uitgedrukt worden - aangezien er geen bedrag genoemd wordt - maar kan ook geïnterpreteerd worden als haar identiteit en de bijbehorende gegevens die doorgespeeld worden naar het systeem van Good To Know You. Ten tweede is Hatsu's uitleg van het bedrijf "Op de uitkijk

voor *jou*” ook multi-interpretabel. Enerzijds kan de betekenis van ‘uitkijken voor’ uitgelegd worden als ‘oplettend in het belang van’ en anderzijds als ‘op de hoede zijn voor’. De cursivering in het citaat benadrukt deze dubbele betekenis. De lezer wordt zo uitgenodigd vraagtekens te zetten bij de manieren waarop data verzameld en gebruikt worden.

Het bedrijf Good To Know You wordt omschreven als een “joint venture” die opereert als een soort geheime politie waarvan de agenten pejoratief “Pleasers” genoemd worden (p. 69). De reikwijdte van het bedrijf wordt zichtbaar wanneer Hatsu Pleasers in haar woning moet ontvangen. In de tekst die ze moet ondertekenen staat: “Employés van ... Good To Know You!™, handelend met goedkeuring van de participanten in het Conglomeraat, hebben het recht op vrije toegang in het private domein, zowel fysiek als virtueel, zonder voorbehoud of obstructie, op straffe van deportatie” (p. 113). Het fragment laat zien dat de *joint venture* werkt voor het Conglomeraat, waardoor het gezien kan worden als instantie van de staat. Daarnaast hebben zij vrije toegang tot het private domein, waarbij geen onderscheid gemaakt wordt tussen de fysieke en virtuele wereld van het object en hangt er een straf aan bij tegenwerking. Een combinatie van zowel disciplinaire als biomacht komt zo naar voren. Enerzijds is er de transparantie van de data en anderzijds hangt er een straf aan bij tegenwerking, het lichaam is dus niet vrij om deze controle tegen te houden. Via deze biopolitieke strategie van controle wordt opnieuw duidelijk hoe de roman de *data-driven society* bekritiseert door de negatieve consequenties voor de hoofdpersonages te laten zien.

Naast de controle bij toegangspoorten en de controle door de Pleasers zijn er ook de continu rondvliegende Ogen. In de roman wordt niet duidelijk wat er precies gebeurt met de informatie die de Ogen registreren. Deze vorm van surveillance is daarom diffuus te noemen. Dilmaç en Kocadal (2019) geven aan dat de opzichtige vorm van surveillance in *Nineteen Eighty-Four* niet helemaal te vergelijken is met de huidige samenleving, aangezien daar duidelijk is wie er observeert (p. 17). Voor *Slaap zacht, Johnny Idaho* geldt dat de gepresenteerde surveillance in de roman door het diffuse karakter wel dicht bij de werkelijkheid staat. Doordat het niet duidelijk is wat de Ogen doen met de informatie, passen zij beter in het geschetste kader van de huidige tijd: “Surveillance is more invisible, subtle, decentralized and operates in a diffuse ‘mode’” (p. 17).

De surveillance zorgt er duidelijk voor dat de hoofdpersonages gevoelens van angst overhouden aan de Ogen die “hun eeuwigdurende rondjes” maken: “Toch ziet Hatsu ze. En zij zien haar” (Hulst, 2015, p. 99). Ook Johnny is zich bewust van de Ogen: “Ik weet zeker dat we in de gaten worden gehouden, door ogen in de lucht, onder water en op zee. Die ogen zien meer dan god, en in andere goden hoef je niet langer te geloven” (p. 15). Het continue idee van in de gaten gehouden worden door deze objecten waarvan niet eens duidelijk is wat ze met de gegevens doen, past goed in de analogie van de panopticon van Bentham. Ook Gerson is, ondanks dat hij deel uitmaakt van het Conglomeraat, niet vrij van angsten voor deze controle door ogen:

Het onophoudelijk zien en gezien worden in de vlietende wereld van het hoge afbreukrisico. Hij denkt aan de Ogen en de weblenzen die hem registreerden, filmde, deelden. Zou iemand iets aan hem zijn opgevallen? Pijn en haast? En zouden concurrenten - binnen en buiten het bedrijf - die waarnemingen meenemen in hun strategische overwegingen? (p. 10)

Het fragment toont Gerson die wel weet dat hij gezien wordt, maar niet door wie en wat er met die informatie gedaan wordt. Naast de Ogen benoemt hij ook de registrerende weblenzen die vrijwel iedereen in de Archipel gebruikt. Door die weblenzen vormt ieder lichaam een zelfregulerend onderdeel van de samenleving, waarbij het bewust zijn van de continue registratie invloed heeft op het gedrag van de lichamen. Dat de mensen bewust zijn van de controle wordt duidelijk beschreven door Hatsu: "Niet alleen de stationscamera's zien haar, iedereen met weblenzen zou scènes aan de naadloze film van haar leven kunnen bijdragen. We zijn prooi en paparazzi ineens, denkt ze, slachtoffers en daders" (p. 23). Met name het laatste deel van het citaat laat weer de sociale druk en daaruit voortvloeiende zelfregulatie zien. Door te spreken van slachtoffers en daders wordt de circulaire functie van biomacht weer naar voren gebracht. Het gedrag dat voortkomt uit deze situatie wordt nog verder door Hatsu uitgebreid: "Ze is zich scherp bewust van passanten en hun dilemma: zorg dat je niet betrokken raakt, maak snel een filmpje om te delen met volgers" (p. 38). Volgens Dilmaç en Kocadal (2019) is ook deze representatie van diffuse surveillance in de literatuur vergelijkbaar met de huidige maatschappij: "In real life euphemisms are used to obfuscate the real purpose of anonymous observers: instead of talking about 'Spies', we prefer to call those who unofficially track our gestures and discourses 'followers'" (p. 17).

Het 'verklik-idee' dat in *In alle steden* dominant aanwezig is, komt via het gebruik van 'volgers' ook duidelijk naar voren in *Slaap zacht, Johnny Idaho*. Het verschil is dat er in deze roman elektronische, digitale technieken gebruikt worden. In *Psychopolitics: Neoliberalism and New Technologies of Power* spreekt Han (2017) in dit geval van een "surveillance state" waarin we leven en belangrijker nog: "everyone is his or her own panopticon" (p. 40). Daarmee toont ook deze roman zowel overeenkomsten met een staat ingericht op basis van biopolitieke strategieën als met een samenleving als onderdeel van een controle- of surveillance staat. Doordat de technologische middelen in *Slaap zacht, Johnny Idaho* centraal staan bij de continue surveillance, werpt de roman bovendien via het dystopisch narratief een kritisch blik op de digitalisering van de huidige maatschappij.

2.4 Hoe het lichaam zich verzet

Ja god, toch ook mooi dat het is wat ons van dieren onderscheidt, want nog geen beest geboren dat ooit zelfstandig tegen zijn eigen zin inging. (Weverling, 2017, p. 142)

In deze laatste paragraaf van mijn analyse zal ik onderzoeken hoe het lichaam zich zowel actief als passief verzet tegen de uitoefening van macht. De lezer kan door middel van de acties, gedachten en uitingen van de hoofdpersonages ontwaren wat hun visie is tegenover de samenleving en de staat. Volgens Foucault (1982) kan macht alleen over vrije subjecten uitgeoefend worden, waarin de subjecten verschillende mogelijkheden tot bepaald gedrag hebben. In het geval van slavernij gaat dat dus niet op, er is geen sprake van een machtssituatie wanneer men geketend is (p. 790). Doordat macht en vrijheid hand in hand gaan en niet uitwisselbaar zijn, is sprake van een bepaalde verhouding tussen de twee: "At the very heart of the power relationship, and constantly provoking it, are the recalcitrance of the will and the intransigence of freedom" (p. 790). De wisselwerking tussen de weerspanning van de wil en de onverzettelijkheid van de macht onderschrijven het belang van het onderzoek naar de vormen van verzet. Foucault geeft dan ook aan: "in order to understand what power relations are about, perhaps we should investigate the forms of resistance and attempts made to dissociate these relations" (p. 780).

Bij het onderzoeken van actief verzet gaat het om hoe de personages handelen tegen degene door wie zij onderdrukt worden, welke acties zij ondernemen om een verandering te bewerkstelligen en op welke manieren zij ingaan tegen de algemene normen en waarden van de maatschappij.

Bij passief verzet gaat het om hoe de personages zich in hun denken en spreken verzetten tegen de staat en de samenleving, daar hoeft geen geweld of actie aan vooraf te gaan. Door het analyseren van het passieve verzet kunnen de machtsverhoudingen tussen de staat en het lichaam nieuwe betekenissen krijgen. Wanneer de denkbeelden van de personages tegenover de staat duidelijk worden, kan besloten worden wat de invloed van de staat is op het handelen en denken van de hoofdpersonages en in hoeverre er sprake is van normalisering.

Ten slotte is het belangrijk het actieve en passieve verzet te koppelen aan de ontwikkelingen van de hoofdpersonages en het plot in zijn geheel. Daarbij kan duidelijk worden in hoeverre de personages slagen in hun verzet en in hoeverre de staat een succesvolle vertegenwoordiging is van de biopolitieke strategieën. De manier waarop de (on)zichtbare uitwerking van de verschillende vormen van macht de hoofdpersonages beïnvloedt, kan zo betekenisvol zijn voor de mate waarin hun vrijheid beperkt wordt.

2.4.1 *In alle steden*

In de roman *In alle steden* wordt op verschillende manieren verzet getoond door de protagonist, Bennie. In het geval van actief verzet gaat het met name om zijn bijdrage aan de acties van Mattheus. Samen met hem gaat hij naar de armste straten in de G-wijk om in de huizen staatskaarten en -bonnen te stelen van families. Dit gaat niet geheel zonder scrupules, wanneer Mattheus ook een paar oorbellen meeneemt, denkt Bennie: "En ik bedacht me dat hij een verwerpelijk mens was" (Weverling, 2017, p. 64). Hieruit kan geconcludeerd worden dat Bennie, ondanks zijn penibele situatie als Specifiek Iemand, nog steeds niet de vanzelfsprekende waarden kan loslaten. Hoewel de acties van Bennie en Mattheus niet toegestaan zijn, kunnen ze niet geïdentificeerd worden als acties tegen de staat. Met het stelen van de bonnen en de oorbellen werken zij actief tegen de mensen in de G-wijk in plaats van tegen de staat. Het doel is dan ook niet weerstand bieden tegen de staat, maar juist zichzelf in stand houden. De reden dat ze genoodzaakt zijn om zo te handelen, komt echter wel door de staat: door het etiket 'Specifiek Iemand' vertoont Bennie dit afwijkende gedrag.⁸

Het belangrijkste verzet van Bennie tegenover de staat komt naar voren in zijn denkbeelden en gesprekken. Bennie voelt dat hem onrecht is aangedaan door de staat, in de persoon van het meisje van de inspectie. Zij heeft hem "Specifiek Verklaard", waardoor zijn status achteruit gegaan is en hij afhankelijk geworden is van de staat. Dit uit hij ook tegenover de Roversdochter, wanneer zij vraagt: "En voel je jezelf wel onderdrukt? ... Want ze voelen zich hier [kroeg Oiseau Bleu] allemaal verschrikkelijke onderdrukt", antwoordt hij: "Nou en of dat ik onderdrukt word. Ze hebben me zelfs specifiek verklaard, als je het kunt geloven" (p. 70). Uit de dialoog blijkt dat iedereen in de kroeg Oiseau Bleu zich onderdrukt voelt, de ruimte kan daarom gezien worden als een verzameling mensen die zich passief verzet, aangezien het algemene beeld is dat de groep zich onderdrukt voelt en dat kenbaar maakt, waaronder Bennie. De dialoog tussen Bennie en de Roversdochter toont nog uitgebreider de gevoelens tegenover de acties van de staat, over de stempel 'Specifiek Iemand' zegt zij: "Zelfs God bepaalt het leven minder dan zo'n stempel" (p. 70). De macht die de staat kan uitoefenen op een individu wordt zo direct in beeld gebracht, door de stempel wordt het individu gereduceerd tot een afhankelijk lichaam. Ook de reactie van Bennie hierop is veelzeggend:

⁸ In deze context wordt de etiketeringstheorie die in de jaren '60 opkwam waardevol. Howard Becker (1963) beschrijft in *Outsiders* hoe criminelen door de stempel die ze kregen zich ook gingen gedragen naar de betekenis van die stempel, zelfs wanneer ze nog geen strafbaar feit hadden gepleegd. In *In alle steden* is dit precies het geval bij Bennie en de Roversdochter, zij vertonen afwijkend gedrag nadat zij hun stempel hebben gekregen. Op deze manier komt ook etikettering naar voren als machtsmiddel waardoor het individu gestuurd wordt.

En was ik een schrijver, dan zou ik er hele rollen over volkalken, over die bittere ellende van jezelf niet mogen zijn. Intuïtief, dat wel, want het nadenken over wat wel en wat niet te zeggen op papier heb ik voorgoed achter me gelaten. (pp. 70-71)

Eenzijds praat Bennie over het feit dat je jezelf niet mag zijn in de huidige maatschappij, anderzijds geeft hij aan dat hij dat zelfs niet op papier kan zetten, omdat het lastig is om te bepalen of dat wel mag. Op deze manier wordt weer verwezen naar de censuur van de staat en hoe actief verzet via de pen bijna onmogelijk gemaakt wordt. Bennie heeft het nadenken daarover zelfs “voorgoed” achter zich gelaten. Het motto van *In alle steden* is hier relevant: “It was not by making yourself heard but by staying sane that you carried on the human heritage. George Orwell, 1984” (p. 7). Niet alleen is de expliciete intertekstuele verwijzing naar *Nineteen Eighty-Four* betekenisvol, maar ook het biopolitieke uitgangspunt van het citaat zelf: de mensheid blijft niet voortbestaan door jezelf te laten horen, maar door bij zinnen te blijven. Aan het eind van de roman, wanneer Bennie in De Verbetering komt, wordt het ‘bij zinnen blijven’ binnen de normen van de maatschappij het doel van de staat. De roman toont zo de invloed van de staat op de vrije wil en het vrije denken van de mens in een maatschappij waarbij er een sterke mate van controle en surveillance aanwezig is.

Het belangrijkste verzet tegen de staat is te vinden in de tijdlijn van het verleden. De roman laat in deze tijdlijn zien hoe Bennie zijn droom om architect te worden najaagt en hoe dit door externe factoren mislukt. Bennies ambitie komt voort uit zijn drang om de stad te veranderen. Naar de visie van Bennie doet architectuur het meest met de ervaring van geluk en bepaalt het tegelijkertijd waar men zich bevindt in het leven, daaraan voegt hij toe: “Niks dan sloppen en slopen in de G, maar geef de mensen betere huizen en ze zullen zich anders gedragen. Wij zijn een kameleon van onze omgeving” (p. 78). Het wordt in dit beeld duidelijk hoe Bennie nadenkt over de maakbaarheid van het leven, waarbij hij zich niet richt op het individu, maar op de massa. Zijn visie druist in tegen het beeld van de staat, die de bevolking op zijn plek wil houden door middel van de “geletterde kwartieren” (p. 43). Bennie beschrijft het volk als “een kameleon van zijn omgeving”, waarmee hij plaats verbindt aan gedrag. Hij gaat uit van het positieve; wie zich op een betere plaats bevindt, kan een betere maatschappelijke status vervullen. De staat daarentegen gaat uit van het negatieve; wie een mindere maatschappelijke status vervult, moet zich op een mindere plaats bevinden. Waar de staat uitgaat van vaste patronen en de afbakening daarvan, gaat Bennie uit van de maakbaarheid van de mens.

Bennies beeld van het gewone volk wordt naarmate het verhaal vordert ook pessimistischer en in zijn gedachten uit hij kritiek op de mens en op de omstandigheden. Hij denkt:

En het was een tamme kudde, hoor, dat volk, want als je ze maar lang genoeg doodgooide met een frase, vonden ze er vanzelf waarheid in.

En af en toe dacht ik: was ik maar architect, mocht ik de mens maar sturen met zijn omgeving, want binnen in de mens zit niks. (p. 163)

In het citaat wordt duidelijk hoe Bennie kijkt naar de mens, hij ziet hen als een volgzaam kudde die niet voor zichzelf kan nadenken, "want binnen in de mens zit niks". Opvallend is dat de visie van Bennie weinig verschilt met die van de staat. Wat Bennie wil, het sturen van de mens door middel van de omgeving, komt grotendeels overeen met wat de staat doet. Ook Foucault (2007) schrijft over de sturing van mensen door de omgeving: "Population is not a primary datum; it is dependent on a series of variables. Population varies with the climate. It varies with the material surroundings. It varies with the intensity of commerce and activity in the circulation of wealth" (p. 70).⁹ In de ogen van Bennie voert de staat deze biopolitieke strategie verkeerd uit en is zijn eigen visie de juiste. Door te spreken van de inhoudsloze mens, komt bovendien het beeld van het 'volgzaam lichaam' naar voren. Door het thema van architectuur via een biopolitiek gericht oogpunt te bekijken, wordt duidelijk hoe de roman niet alleen de potentie van sociale stadsplanning laat zien, maar ook hoe de belangen van de staat die mogelijkheden in de weg zit.

Het actieve verzet van Bennie dat te vinden is in zijn plannen om architect te worden en zijn stadsplanning uit te voeren, blijkt tevergeefs. Doordat hij zijn beoogde studietoelagen niet kan ontvangen vanwege Basels indirecte connecties met de A, wordt hij slachtoffer van het systeem dat hij juist probeert te veranderen en eindigt hij uiteindelijk in *De Verbetering*. Het is precies hier dat de minutieuze werking van de machtsverhouding tussen verschillende actoren naar voren komt door te kijken naar hoe de macht 'naar boven' werkt. Hoewel Basel uiteindelijk de oorzaak is van Bennies afkeuring, is dit niet zijn bewuste intentie geweest. Daarnaast gaat het niet om een directe machtsuitoefening van Basel over Bennie, maar om een heel netwerk van machtsrelaties die als een ketting naar voren komt en waar Bennie uiteindelijk slachtoffer van is. In die zin kan de machtsuitoefening van de staat als succesvol gezien worden, zij blijft bestaan ten koste van de protagonist. Via dit dystopisch narratief laat de roman zien hoe de verschillende vormen van macht niet eenzijdig naar voren komen in de maatschappij, maar door een netwerk van machtsrelaties. De gevolgen van macht die zich als een "net-like organisation" voordoen, komen naar voren via de analyse gericht op biopolitieke strategieën (Foucault, 1980, p. 98). Hieruit blijkt dat het individu niet kan ontsnappen aan zijn gegeven status in de maatschappij en dat verzet tevergeefs is.

⁹ Het beeld van architectuur als mogelijkheid om de mens te sturen, wordt ook door Bentham gebruikt om de voordelen van zijn panopticon te beschrijven: "Morals reformed - health preserved - industry invigorated - instruction diffused - public burthens lightened - Economy seated, as it were, upon a rock - the Gordian knot of the Poor-Laws are not cut, but untied - all by a simple idea in Architecture!" (1995).

2.4.2 *Slaap zacht, Johnny Idaho*

In de roman *Slaap zacht, Johnny Idaho* komt het verzet tegen de staat van de drie hoofdpersonages slechts in beperkte mate naar voren. Het gaat veelal om gedrag dat wel ingaat tegen de wetten van de staat, maar niet het doel heeft om de staat te veranderen. In de verhaallijn van Johnny wordt het verzet het duidelijkst, hij begeeft zich zonder de juiste identificatiemiddelen op de verschillende plaatsen in de Archipel. Zijn verhaal eindigt met zijn hoofddoel: het om het leven brengen van Willem Gerson. Aangezien Gerson onderdeel uitmaakt van het Conglomeraat, lijkt Johnny zich op deze manier actief te verzetten tegen de staat. Johnny's daad is echter eerder te omschrijven als een vergeldingsactie voor het ingestorte gebouw in zijn oude stad, dan een bewuste actie tegen de staat.

Ook voor Gerson geldt dat hij zich niet bewust verzet tegen de staat. Met het Sisyphusproject dat hem toegang tot onsterfelijkheid moet bieden, kan hij de macht naar zich toe trekken en zo in principe macht uitoefenen op de samenstelling van de staat, maar ook dit verzet is niet gericht tegen de staat. In plaats daarvan is het te omvatten als handelen uit eigenbelang, net zoals bij Johnny. De staat wordt dus in de gevallen van Johnny en Gerson wel blootgesteld aan actief verzet, maar niet als bewuste actie. Hatsu's acties kunnen daarentegen wel gecategoriseerd worden als bewust actief verzet tegen de staat. Door het saboteren van het Sisyphusproject voorkomt zij dat de macht van de elite toeneemt. Met deze interventie wordt de roman besloten en is het verhaal ten einde gekomen. Net als *In alle Steden* betekent dit dat de staat onveranderd blijft, het is nog steeds het Conglomeraat dat de macht in handen heeft en de invulling van de Archipel met de bijbehorende normen en waarden blijft hetzelfde. De "traditional subjugation of the individual at the end of the novel" komt zo naar voren: Johnny is door zijn blinde verlangen naar wraak genoodzaakt geweest om een moord te begaan, Hatsu moet vertrekken uit de Archipel en Gerson moet het met de dood bekopen (Bacciolini & Moylan, 2003, p. 7). De roman bekritiseert via dit dystopische element de neoliberale staat; het is immers het Conglomeraat dat verantwoordelijk gehouden kan worden voor de onderwerping van de drie personages.

Het verzet tegen de staat kan in *Slaap zacht, Johnny Idaho* met name gevonden worden in de passieve gedachten en gesprekken van de hoofdpersonages. Vooral Hatsu lijdt onder de machtsuitoefening van de staat op de burger, dat wordt duidelijk uit haar gedachten:

Dag in dag uit dringen bedrijven zo haar leven binnen ... Dat stoort haar - deels bewust, deels onbewust - maar nooit genoeg om in verzet te komen. Andere wereldsteden zijn niet anders, hooguit grimmiger en door het geld en de mogelijkheden in de steek gelaten. (Hulst, 2015, p. 20)

In het citaat wordt vertolkt hoe Hatsu in de Archipel verblijft door een gebrek aan beter. Daarnaast geeft zij aan dat de mate waarin het leven haar stoort, nooit genoeg is om in verzet te komen. Ze accepteert de status quo, hoewel ze weet wat de invloed van de staat is op de maatschappij. Wanneer Keiji vraagt wat Gerson wil met het Sisyphusproject, zegt Hatsu: “Hij wil wat we allemaal willen, ... geen angst meer” (p. 51). Met deze uitspraak verwoordt Hatsu hoe de inwoners van de Archipel lijden onder de biopolitieke strategieën van de staat. Ook voor Gerson geldt dat hij, ondanks zijn machtspositie, niet geheel tevreden kan zijn over zijn leven. Zijn gedachten bij de herinnering aan een *road trip* buiten de Archipel illustreren dit: “Het enige moment in de afgelopen jaren dat hij een gevoel van vrijheid heeft ervaren - niet de vrijheid van geld, maar van de ziel” (p. 86). De gevoelens van angst en de beperking van vrijheid worden door Foucault (2010) beschreven in *The Birth of Biopolitics*, hij zegt: “Liberalism . . . must produce freedom, but this very act entails the establishment of limitations, controls, forms of coercion and obligations relying on threats, etc” (p. 64). Vrijheid kan dus alleen bestaan bij de gratie van restricties en limitaties, zoals ook in de roman naar voren komt. Het is ook deze beperking van vrijheid die Johnny ervaart wanneer hij zijn lichaam aanpast om zich vrij voort te kunnen bewegen door de Archipel:

Minutenlang sta ik oog in oog met mijn reflectie. ... Mijn id heeft zich verschanst, mijn lichaam is overgeleverd: *Invasion of the Body Snatchers*. Ik mis mijn litteken, mijn geschiedenis. Fuck het helen van wonden. Fuck dat doorsneegezicht onder bestudeerd rommelig haar. (Hulst, 2015, p. 226)

De overlevering van het lichaam en de verschansing van zijn identiteit wijzen op de de-individualisering van het lichaam. Het nieuwe “doorsneegezicht” dat hij in de reflectie ziet, ontwaakt zijn woede, op deze manier worden de algemene normen en waarden van de samenleving in de Archipel bekritiseerd. Volgens Foucault (1982) zijn er twee betekenissen van het woord ‘subject’: “subject to someone else by control and dependence; and tied to his own identity by a conscience or self-knowledge” (p. 781). Beide versies van het woord gaan op voor Johnny, hij is enerzijds bewust van zijn nieuwe identiteit die deel uitmaakt van de Archipel en anderzijds herinnert hij nog actief zijn voorgaande leven. Via de focalisatie van Johnny bekritiseert de roman, net als in paragraaf 2.2.2, de toenemende drang om het lichaam te optimaliseren naar de normen van de maatschappij.

Opvallend aan *Slaap zacht, Johnny Idaho* is dat de meeste kritiek op de staat niet afkomstig is van de hoofdpersonages, maar van verschillende bronnen. Wanneer Johnny door Ann geholpen wordt met de maskering van zijn litteken zegt zij: “Het Conglomeraat heeft het sociale contract

opgezegd en wantrouwen geïnstitutionaliseerd. Niet wij. Ondertussen doen ze alsof de burgers het gevaar zijn, met hulp van hun slaafjes van de pers” (Hulst, 2015, p. 104). Op deze manier komt weer de angst naar voren door de institutionalisering van wantrouwen, bovendien wordt de staat censuur verweten, net als in *In alle steden*. Dit beeld waarin het Conglomeraat de touwtjes te veel in handen heeft, wordt nogmaals herhaald in een voordracht waar Ann naar kijkt: “Inmiddels is de werkelijkheid verdwenen onder een plamuur van schijnwerelden, nieuwe misvattingen, nieuwe illusies en propaganda. We zijn holenmensen met IMAX op de wanden, overgeleverd aan elites met de macht ons de werkelijkheid op te leggen” (p. 142). De stem verzet zich en probeert middels de voordracht mensen op te roepen vraagtekens te zetten bij het beleid van de staat: “Wat nodig is, is een kritische benadering van de vooruitgangsclaim van grote bedrijven, die ons hebben gevangen in het rag van hun belangen” (p. 142). Beide citaten benadrukken de machtsverhoudingen tussen de staat en het volk door te spreken van “schijnwerelden”, “nieuwe illusies” en “het rag van hun belangen”. Johnny neemt al deze informatie in zich op, maar doet er verder zelf geen uitspraken over. Het verzet blijft dus beperkt bij externe bronnen.

Hoewel de kritiek op de samenleving slechts door Johnny’s focalisatie naar voren komt, is het interessant dat ook hier de “vooruitgangsclaim van grote bedrijven” afgekeurd wordt. Hetzelfde was het geval bij *In alle steden*, waar Bennie zegt: “Het was de vooruitgang, het waren de mensen ... en de bedrijven waren daar op ingesprongen” (Weverling, 2017, p. 53). Beide romans laten zich op deze manier negatief uit over de neoliberale staat en het laatkapitalisme.

Ook Hatsu komt in aanraking met actief verzet. Wanneer ze in Downside uit het station stapt, ziet ze graffiti op de muur: “Ergens staat WEG MET GROTE BROER. Ze snapt niet hoe het de maker gelukt is tag en kreet ongezien te voltooien. Of is hij (zij?) allang van het bed gelicht?” (Hulst, 2015, p. 265). Uit het fragment wordt duidelijk hoe scherp de staat normaliter is ten opzichte van dit soort wangedrag, aangezien Hatsu niet begrijpt hoe het gelukt is om ongezien een pejoratieve leus op de muur te kalken. Bovendien vraagt ze zich af of de schuldige misschien al opgepakt is. Doordat de kreet gekoppeld wordt aan de eventuele bestraffing van de misdadiger, wordt duidelijk dat de staat zich aangesproken voelt door de leus “weg met grote broer”. Door aanstoot te nemen aan deze expliciete intertekstuele verwijzing naar Orwells *Nineteen Eighty-Four* (1949) wordt het dystopische beeld van de staat bevestigd. Hoewel de personages duidelijk in aanraking komen met verschillende vormen van verzet, blijven ze nuchter en wordt er niet of nauwelijks op gereageerd. Doordat het actieve verzet niet bij de hoofdpersonages zelf ligt, maar wel door hen gefocaliseerd wordt, behoudt de roman de mogelijkheid om de maatschappij te bekritisieren zonder de hoofdpersonages daar een actieve rol in te laten spelen. Op die manier wordt de zinloosheid van het individu buiten het collectief benadrukt. De roman nodigt zo de lezer uit om een kritisch standpunt in te nemen tegenover de normalisatie van gedragingen die in het belang zijn van de staat.

Conclusie

In deze scriptie is door middel van een Foucauldiaanse lezing gericht op biopolitiek onderzocht wat het effect is van de machtsverhoudingen tussen de staat en het volk op de vrijheid van de hoofdpersonages wat de betekenis daarvan is. Hiervoor zijn de dystopische romans *In alle steden* van Aukelien Weverling (2017) en *Slaap zacht, Johnny Idaho* van Auke Hulst (2015) geanalyseerd door middel van een close-reading gericht op Foucaults concepten van macht. De centrale uitgangspunten binnen deze analyse waren respectievelijk: de plaats van het lichaam, de bruikbaarheid van het lichaam, de controle over het lichaam en het verzet van het lichaam.

In de eerste paragraaf van de analyse is onderzocht hoe de staat macht gebruikt om het lichaam van het volk op zijn plaats te houden. In de analyse van *In alle steden* werd duidelijk dat de 'geletterde kwartieren' in verband staan met de maatschappelijke status van het individu. Per wijk wordt dan het lichaam op zijn plaats gehouden op basis van de bijdrage aan de maatschappij. Hierdoor speelt de algemene determinering door de neoliberale staat een grote rol in de beperkte vrijheid van het individu. Bovendien wordt duidelijk dat de restrictie van plaats succesvol blijkt. Mensen blijven niet alleen waar zij volgens de staat moeten zijn, zij zijn zelf ook van mening dat de gepercipieerde minderwaardigheid van de onderklasse terecht is. In *Slaap zacht, Johnny Idaho* is de stadstaat ook opgedeeld in plaatsen die aan de maatschappelijke status verbonden. De lichamen blijven grotendeels op zijn plaats waardoor ook hier de inperking van vrijheid gerealiseerd wordt, daarom is de aansturing van het lichaam door middel van biomacht in beide romans geslaagd te noemen. Op deze manier wordt in de dystopische romans een beeld geschetst van het actief aansturen op sociaal-economische segregatie, wat vervolgens bekritiseerd wordt door de inzet van het klassieke dystopische narratief waarbij de hoofdpersonages aan het eind succesvol onderworpen zijn aan de staat.

In de tweede paragraaf is geanalyseerd hoe de staat aanstuurt op de maximale productiviteit en efficiëntie van het lichaam, ten behoeve van het collectief. Voor de roman *In alle steden* geldt dat de staat zeer actief aanstuurt op de verbetering van het lichaam, waarbij de mensen van hogere status meer toegang hebben tot deze optimaliseringen. Hierdoor heeft het beleid van de staat een denivellerend effect op de samenleving en behoudt hij zo de tevredenheid onder de belangrijkste bevolkingsgroepen. Bovendien worden deze groepen grotendeels ontzien van dienstplicht, waardoor de ongelijkheid tussen de mensen uit de verschillende wijken benadrukt wordt. Ten slotte maakt de staat in de roman gebruik van etikettering op basis van genetica en gedrag, waardoor de sturing van het individuele lichaam door disciplinaire macht bevorderd wordt. In *Slaap zacht, Johnny Idaho* is de aansturing op de bruikbaarheid van het lichaam minder direct afkomstig van de staat, maar gaat dit via de bedrijven. In de roman speelt bovendien de digitale identiteit een grotere rol. Wanneer

iemand niet digitaal bestaat, is hij een onbruikbaar lichaam. Net als in *In alle steden* speelt de aansturing op de kans van sterven een grote rol. In *Slaap zacht, Johnny Idaho* gaat het dan niet om wie doodgaat, maar om wie eeuwig kan blijven leven. Door het onsterfelijkheidsmiddel komt deze uiterste vorm van biomacht naar voren. Ten slotte wordt in de roman door de staat aangestuurd op de normalisering van de verbetering van het fysieke lichaam; een mooi lichaam is een bruikbaar lichaam. Door middel van deze biopolitieke strategieën bekritisieren de romans het toenemende gebruik van data in de huidige maatschappij en de gepaard gaande inperking van de vrije wil.

In de derde paragraaf is onderzocht hoe het lichaam onder controle blijft. Voor beide romans geldt dat er zowel sprake is van disciplinaire macht als van biomacht. Door het aansturen op sociale druk en zelfregulering zorgt de staat ervoor dat het lichaam van de samenleving zichzelf in stand houdt. In allebei de romans komen deze vormen van regulering duidelijk naar voren via het aanmoedigen op het verklikken van elkaar. In *In alle steden* worden de lichamen die afwijkend gedrag vertonen naar een reïntegratiekamp gestuurd, door de angst hiervoor past men hun gedrag aan naar de normen en waarden die de staat uitdraagt. Voor *Slaap zacht, Johnny Idaho* geldt dat de grote mate van diffuse surveillance zorgt voor angst onder de inwoners. Hierdoor past men zijn gedrag aan. De controlestaat in de roman laat zich zo goed vergelijken met de panopticon van Bentham. Door de verschillende vormen van surveillance roepen de romans vragen op over de wijze waarop technologie een bijdrage levert aan de manier waarop de staat zijn burgers onder controle houdt.

In de vierde paragraaf is onderzocht hoe de personages in de romans zich actief en passief verzetten tegen de staat. Hierin werd duidelijk dat het actieve verzet in beide romans zeer beperkt is. In *In alle steden* is het doel van de protagonist weliswaar om de wereld te veranderen als architect, maar hij komt hier door zijn maatschappelijke status niet aan toe en legt zich daar ook bij neer. In *Slaap zacht, Johnny Idaho* is het slechts één hoofdpersonage dat zich actief verzet tegen de staat, maar dat is niet gericht op de huidige vorm van de maatschappij, maar op de toekomstige. Het passieve verzet is wel prominent aanwezig in beide romans. In *In alle steden* spreekt de protagonist zich uitgebreid uit over de beperkingen die de staat de mensen oplegt, maar tot daadwerkelijk verzet komt het niet. In *Slaap zacht, Johnny Idaho* wordt door alledrie de hoofdpersonages negatief gesproken over de staat, maar ook hier is de wil om iets te veranderen afwezig. De passiviteit van de hoofdpersonages tegenover de staat bevestigt het dystopische narratief van de romans. Doordat de personages zich neerleggen bij het ongelukkige bestaan in de neoliberale samenleving, is de onderwerping aan de staat door zijn biopolitieke strategieën succesvol te noemen.

Uit de analyses van de twee romans blijkt dat de staat verschillende strategieën van macht toepast om het volk aan te sturen en zijn eigen machtspositie te behouden en te versterken. De machtsverhoudingen die daarbij naar voren kwamen, waren zowel op het niveau van disciplinaire macht als biomacht aanwezig. De biopolitieke strategieën die voortkomen uit het (laat)kapitalistische

denken van de staat, heeft tot gevolg dat de hoofdpersonages zich grotendeels schikken naar de ingeperkte vrijheid. Deze Foucauldiaanse lezing gericht op biopolitiek toont zo hoe het dystopische toekomstbeeld dat gepresenteerd wordt in de twee romans een negatieve representatie geeft van het neoliberale denken van de maatschappij.

Met dit onderzoek heb ik getracht een bijdrage te leveren aan het veld van Nederlandse speculatieve fictie en het gebruik van machtsverhoudingen als benadering bij het onderzoek naar dystopische literatuur.

Bibliografie

- Bacciolini, R. & Moylan, T. (2003). Introduction. Dystopia and histories. In R. Bacciolini & T. Moylan (Reds.) *Dark horizons: Science fiction and the dystopian imagination* (pp. 1-12). Routledge.
- Becker, H. (1963). *Outsiders: Studies in the sociology of deviance*. Free Press of Glencoe
- Bentham, J. (1995). *The panopticon writings* (M. Bozovic, Red.) Verso.
- Breu, C. (2014). *Insistence of the material. Literature in the age of biopolitics*. University of Minnesota Press.
- Chandler, D. (1997). *An introduction to genre theory*. Aberystwyth University.
- Claeys, G. (2010). The origins of dystopia: Wells, Huxley and Orwell. In *The Cambridge companion to utopian literature* (pp. 107-131). Cambridge University Press.
- Claeys, G. (2013). New from somewhere: Enhance sociability and the composite definition of utopia and dystopia. *History*, 98. 145-173.
- De Boever, A. (2013). *Narrative care: Biopolitics and the novel*. Bloomsbury.
- De Freytas-Tamura, Kimiko (2017, 25 januari). *George Orwell's '1984' is suddenly a best-seller*. New York Times. <https://www.nytimes.com/2017/01/25/books/1984-george-orwell-donald-trump.html>
- Demerjian, L.M. (2016). *Age of dystopia: One genre, our fears and our future*. Cambridge Scholars Publishing.
- Digeser, P. (1992). The fourth face of power. *The Journal of Politics*, 54(4), 977–1007.
- Diken, B. (2011). Huxley's Brave New World — And ours. *Journal for Cultural Research*, 15(2), 153-172.
- Dilmaç, J.A. & Kocadal, Ö. (2019). Exchanging glances with big brother: Diffuse surveillance in Orwell's Nineteen Eighty-Four and today. *Sciences & Actions Sociales*, 2(12), 10-32.
- Fishelov, D. (1991). Genre theory and family resemblance - Revisited. *Poetics*, 20(2), 123-138.
- Foucault, M. (1978). *The history of sexuality. vol. 1* (R. Hurley, Vert.). Random House. (Origineel gepubliceerd in 1976)
- Foucault, M. & Gordon, C. (1980). *Power/knowledge: Selected interviews and other writings, 1972-1977*. Pantheon Books.
- Foucault, M. (1982). The Subject and power. *Critical Inquiry*, 8(4), 777-795.
- Foucault, M. (1994). Crise de la médecine ou crise de l'anti-médecine. In *Dits et écrits, III: 1976–1979* (pp. 40-58). Gallimard.
- Foucault, M. (1995). *Discipline and punish* (A. Sheridan, Vert.). Vintage-Random House. (Origineel gepubliceerd in 1975)

- Foucault, M. (2000). *Power: Essential works of Foucault, 1954–1984* (J.D. Faubion, Red.). The New Press.
- Foucault, M. (2003). *Society must be defended: Lectures at the Collège de France, 1975-1976* (D. Macey, Vert.). Picador. (Origineel gepubliceerd in 1997)
- Foucault, M. (2007). *Security, territory, population: Lectures at the Collège de France 1977–1978* (G. Burchell, Vert.). Palgrave Macmillan. (Origineel gepubliceerd in 1978)
- Foucault, M. (2010). *The birth of biopolitics: Lectures at the Collège de France 1978–1979* (G. Burchell, Vert.). Palgrave Macmillan. (Origineel gepubliceerd in 2004)
- Gill, R. (2013). The uses of genre and the classification of speculative fiction. *Mosaic: a Journal for the Interdisciplinary Study of Literature*, 46(2), 71-85.
- Han, B. (2017). *Psychopolitics: Neoliberalism and new technologies of power* (E. Butler, Vert.). Verso Futures.
- Hardt, M. & Negri, A. (2000). *Empire: The new world order*. Harvard University Press.
- Hulst, A. (2015). *Slaap zacht, Johnny Idaho*. Ambo | Anthos.
- Huxley, A. (1932). *Brave New World*. Chatto & Windus.
- Lemke, T. (2001). The birth of bio-politics: Michel Foucault's lecture at the Collège de France on neo-liberal governmentality. *Economy and Society*, 30(2), 190-207.
- Lemke, T. (2011). *Biopolitics. An advanced introduction*. New York University Press.
- Lyon, D. (1994). *The electronic eye: The rise of surveillance society - Computers and social control in context*. Polity Press.
- Mandel, E. (1976). Ideology in the age of late capitalism. In J. De Bres (Vert.) *Late Capitalism* (pp. 500-523). Lowe & Brydone Printers Limited. (Oorspronkelijk gepubliceerd in 1972)
- Mbembe, A. (2003). Necropolitics. *Public Culture*, 15(1), 11–40.
- Mendieta, E. (2014a). Biopolitics. In L. Lawlor & J. Nale (Reds.) *The Cambridge Foucault Lexicon* (pp. 37-43). Cambridge University Press.
- Mendieta, E. (2014b). Biopower. In L. Lawlor & J. Nale (Reds.) *The Cambridge Foucault Lexicon* (pp. 44-50). Cambridge University Press.
- Moylan, T. (2003). 'The moment is here ... and it's important': State, agency, and dystopia in Kim Stanley Robinson's *Antarctica* and Ursula K. le Guin's *The Telling*. In R. Bacciolini & T. Moylan (Reds.) *Dark horizons: Science fiction and the dystopian imagination* (pp. 135-153). Routledge.
- Orwell, G. (1949). *Nineteen Eighty-Four*. Secker & Warburg.
- Plato. (2012). *De ideale staat* (G. Koolschijn, Vert.). Athenaeum - Polak & Van Gennep. (Origineel gepubliceerd in c. 375 v.Chr.)

- Pieterse, S. (2014, 10 december). *De toekomstroman*. Hard//hoofd. <https://hardhoofd.com/de-toekomstroman/>
- Popper, K. (2020). *The open society and its enemies*. Princeton University Press. (Origineel gepubliceerd in 1945)
- Said, E. (2006). *On late style: Music and literature against the grain*. Pantheon.
- Sargent, L.T. (1994). The three faces of utopianism revisited. *Utopian Studies*, 5(1), 1-37.
- Slaughter, R.A. (2004). *Futures beyond dystopia: Creating social foresight*. Routledge.
- Smart, B. & ProQuest. (2010). *Foucault, Marxism and critique*. Routledge.
- Somit, A. & Peterson, S.A. (1987). *Darwinism, dominance, and democracy: The biological bases of authoritarianism*. CT: Preager.
- Suvin, D. (1979). *Metamorphoses of science fiction*. Yale University Press.
- Tripp, R. (2015). Biopolitical dystopia: Aldous Huxley, Brave New World. In E. Voigts & A. Boller (Reds.) *Dystopia, Science Fiction, Post-Apocalypse : Classic – New Tendencies – Model Interpretations*. pp. 29-46. Wissenschaftlicher Verlag Trier.
- Van Dale. (2020). Utopie. In *Van Dale Online*. VBK|Media B.V. <https://www.vandale.nl/gratis-woordenboek/nederlands/betekenis/utopie#.YNL81PlvObj>
- Van den Berge, L. (2020). Biopolitics and the coronavirus. *Netherlands Journal of Legal Philosophy*, (5), 3-6.
- Van Hout, A. (2019, 13 juni). *De horizon of de huiskamer. Over literaire sciencefiction in Nederland*. Leest. <https://www.platformleest.org/artikel/de-horizon-of-de-huiskamer/>
- Vervaeke, L. (2018, 15 september). *Big brother hangt overal in China camera's met gezichtsherkenning op*. Trouw.nl. <https://www.trouw.nl/nieuws/big-brother-hangt-overal-in-china-camera-s-met-gezichtsherkenning-op~b282d732/>
- Vieira, F. (2010). The concept of utopia. In G. Claeys (Red.) *The Cambridge companion to utopian literature* (pp. 3-28). Cambridge University Press.
- Weverling, A. (2017). *In alle steden*. Meulenhoff.
- Wittgenstein, L. (1968). *Philosophical Investigations* (G.E.M. Anscombe, Vert.). Basil Blackwell Ltd. (Origineel gepubliceerd in 1953)